494.3
M-25

ى : «رحم الله امرأ اصلح من لسانه»

توركى نحوى.

ابتدائى مكتبلرنڭ دورتنچى صنف شاگردلرى اوچون تأليف قيلندى.

Синтаксисъ татарскаго языка.

B.A.S.S.R.
Ölimi Ketepxanə
№
Научная Библиотека
Ахмедгалiемъ Максудовымъ
1911г
2088

مؤلفى: احمد هادى مقصودى.

بو رساله عرب، فارس، روس و فرانسوز گرامرلرينه قياس ايله توركى تلينڭ قزان شيوه‌سينه تطبيقا تأليف ايدلدى. عثمانلى، آذربايجان، اوزبك، قرغز و طارانچى شيوه‌لرينه مخصوص قاعده و حكملر بو رساله‌ده بيان قيلنمادى. آنلرنى قزان شيوه‌سينڭ قاعده‌لرينه چاغشدروب بلو مشكل توگلدر.

سنه ۱۳۲۸ — ۱۹۱۰ سنه

Безплатное приложенiе къ газетѣ „ЮЛДУЗЪ"

КАЗАНЬ.
Лито-Типографiя И. Н. Харитонова, соб. домъ.
1910.

2088

حدیث شریف : «رَحِمَ اللهُ امرأً اَصْلَحَ مِنْ لِسانِهِ»

معناسی : «اوز تلن اصلاح قیلغان کشیگه الله تعالی رحمت قیلغای ایدی.»

تۆرکی نحوی.

ابتدائی مکتبلرنڭ دورتنچی صنف شاگردلری اۆچۆن تألیف قیلندی

Синтаксисъ татарскаго языка.

Пожертвована Ахмедгалиемъ Максудовымъ 1911 г.

Национальная библиотека имени Ахмет-Заки Валиди

مؤلفی: احمد هادی مقصودی.

بو رساله عرب، فارس، روس وفرانسوز گرامرلرینه قیاس ایله تۆرکی تلینڭ قزان شیوەسینه تطبیقا تألیف ایدلدی. عثمانلی، آذربایجان، اوزبك، قرغز وطارانچی شیوەلرینه مخصوص قاعده وحکملر بو رسالەده بیان قیلنمادی. آنلرنی قزان شیوەسینڭ قاعدەلرینه چاغشدروب بلو مشکل توگلدر.

سنه ۱۳۲۸ — ۱۹۱۰

КАЗАНЬ.
Лито-Типографія И. Н. Харитонова, соб. домъ.
1910.

بسم الله الرحمن الرحيم

صرف و نحو.

١) سوزلرنڭ سۆيلەنگان گپ اچندە نی رەوشلردە اوزگەرگانن بلدرە طۆرغان علملك «صرف علمی» دیب آتالا. تۆرلی سوزلردن هر کم درست آڭلارلق گپ تزەرگە اۆیرەتە طۆرغان علملك «نحو علمی» دیب آتالا.

٢) بو کتاب تاتار تۆرکیسینڭ نحو علمی کتابیدر. بوندە تاتار تۆرکیسنچە تزلگان گپلرنڭ تۆرلی قاعدەلری بیان قیلناچقدر.

یالغۆز و قوشما سوزلر.

٣) برگنە سوزگە «یالغۆز سوز» دیلە. یەنەشە ایتۆب سۆیلەنگان ایکی سوزگە «قوشما سوز» دیلە. (بای)، (علی) دیگان سوزلر اوز آللرینە حسابلانغاندە یالغۆز سوزلردر. «بای علی، علی بای» دیب یەنەشە قوشۆب ئەیتاسەلر، «قوشما سوز» بولالر.

٤) قوشما سوزلر بیك کوب تۆرلی بولالر: علی کوك، علی بلەن، علی اۆچۆن، بای علی، علی بای (یعنی علی بای کشیدر).

گپ. (جملە و کلام)

٥) قوشما سوزلرنڭ طڭلاوچیغە بر خبر (*) آڭلاتقانلری (گپ) دیب آتالا: علی بای؛ ولی یارلی؛ احمد صاو؛ محمود آورو کبی. (علی کوك، علی بلەن، علی اۆچۆن، بای علی) دیگان سوزلر طڭلاوچیغە بر خبر آڭلاتماغانلقلرندن (گپ) توگلدرلر.

(*) جملۂ انشائیەلردە خبر بولماسەدە، مسندلری تغلیبا خبر حکمندە صانالدی.

۶) هر گبده آز بولغانده ایکی سوز بولا. بو سوزلرنڭ برسی گبنڭ ایه‌سی بولا، ایکنچیسی گبنڭ خبری بولا. گبنڭ ایه‌سی «صاحب» دیب، خبری «حکم» دیب آتالا. «علی بای» دیگان گبده علی صاحبدر، بای حکمدر.

۷) گبنڭ صاحبلری کوبسنچه حکمدن الك ئه‌یتله‌لر: علی بای؛ ولی طازا؛ احمد اوقوٗدی؛ محمود یازا؛ صو آغا؛ ییل ایسه؛ اوله‌ن اوسه؛ قوٗیاش چقدی؛ آی قالقدی؛ یوٗلدزلر کورندی کبی.

۸) قایسی گبلرنڭ صاحبلری حکملرندن صوڭده ئه‌یتله‌لر: بای ایکان علی! طازا ایمش ولی؛ اوقوٗغانمی احمد؟ کبی.

۹) گبلرنڭ توٗب سوزلری (باشلقلری) صاحب ایله حکمدر. قایسی گبلرده صاحب ایله حکملرندن باشقه سوزلرده بولا. لکن آنلر گبنڭ باشلقلری بولمیلر، گبنڭ صاحبینه یاکه حکمینه ایه‌رتوٗب گنه قوشلغان بولالر. «اوٗزوٗن علی بیك بای» دیگان گبنڭ باشلقلری (علی) ایله (بای) دیگان سوزلردر. (اوٗزوٗن) دیگان سوز (علی)گه، (بیك) دیگان سوز (بای)غه ایه‌رتوٗب سوٗیله‌نگان سوزلردر.

۳ ۱۰) گبلرنڭ صاحب وحکملرینه ایه‌رتوٗب سوٗیله‌نگان سوزلر (قیدٚ) دیب آتالالر. «اوٗزوٗن علی بیك بای» دیگان گبده «اوٗزوٗن» ایله «بیك» گبنڭ قیدلریدرلر.

۱۱) ایکی گنه سوزدن، یعنی صاحب ایله حکمدن گنه قوشلغان گبلر «قسقا گب» دیب آتالالر. بر یا برنیچه قیدلر ایله بیزه‌لگان گبلر «اوٗزوٗن گب» دیب آتالالر: (علی بای)؛ (علی بایغان) دیگان گبلر قسقا گبلردر. «اوٗزوٗن علی بلطر، قش، قالاده اشله‌گاچ بایغان» دیگان گب اوٗزوٗن گبدر. اوٗشبو گبنڭ باشلقلری (علی) ایله (بایغان) دیگان سوزلردر. بونلردن باشقه (اوٗزوٗن، بلطر، قش، قالاده، اشله‌گاچ) دیگان سوزلر قیدلردر.

صاحب، حکم وقیدلر.

۱۲) گبلرنڭ صاحبلری کوبسنچه ضمیر یا اسم بولا. اول بای؛ علی بای کبی.

۱۳) صفت‌لر، عددلر، مصدرلر، وفاعللرده قایسی گبلرده صاحب بولالر: بای صاران؛ بر بیك آز؛ بلو کیره‌ك؛ بلوچی یاخشی کبی.

١٤) فعللردن ماضی، حاضر، مستقبل، امر، شرط ووجوب صیغەلری هیچ بر گپدەصاحب بولمیلر. هر گپدەحکم بولوبقنە سؤیلەنەلر: علی بلدی؛ علی بلە؛ علی بلۈر؛ علی بلسۈن؛ علی بلسە؛ علی بلمەلی کبی.

١٥) فعلنڭ حال صیغەلری قیدلر، اداتلر، صوتلر گپ اچندە کوب سؤیلەنسەلردە، کوبسنچە گپنڭ صاحبی دەحکمی دەبولا آلمیلر، بر سوزنڭ قیدی یا قوشمتاسی بولوبقنە سؤیلەنەلر. علی اشلەب بایغان؛ علی اشلەگاچ بایغان؛ علی اشلەگانچی بایماغان؛ علی بلطر بایغان؛ علی قالادە بایغان؛ مۈنە، علی بایغان کبی.

١٦) قایسی گپلردە گپنڭ صاحبی ئەیتلمیدە قالا: کیلدیمی علی؟ سؤالینڭ جوابندە (... کیلدی) دیمك کبی. اصلدە (علی کیلدی) دیگان سوزدر.

١٧) قایسی گپلرنڭ حکمیدە ئەیتلمی قالا: کم کیلدی؟ سؤالینڭ جوابندە (علی...) دیمك کبی. اصلدە (علی کیلدی) دیگان سوزدر.

١٨) مخاطب ومتکلم صیغەلرینڭ صاحبلری کوبسنچە ئەیتلمی قالالر: بلدڭ، بلدڭز، بل، بلڭز، بلدم، بلدك، بلیم، بلیك کبیکە اصلدە: سین بلدڭ، سز بلدڭز، سین بل، سز بلڭز، مین بلدم، بز بلدك، مین بلیم، بز بلیك دیمکدرلر.

١٩) قایسی گپلردە حکم اوزی ئەیتلمی، آنڭ اورنینە آنڭ بر قیدی گنە ئەیتلە: علی بۈندە؛ ولی تگندە؛ احمد اۈیدە؛ محمود باقچەدە کبی. بو سوزلرنڭ اصللری: (علی بۈندە طۈرا؛ ولی تگندە یاتا؛ احمد اۈیدە اوطۈرا؛ محمود باقچەدە یۈری) دیگان سوزلردر.

٢٠) قایسی گپلردە (بلە، کوك، اۈچۈن، گە، دە، دن) کبی اداتلر حکم اورننده بولغالیلر: علی ولی بلە؛ احمد محمود کوك؛ بو علی اۈچۈن؛ تگی ولیگە؛ علی قزاندە؛ ولی سبردن کبی. بو گپلر اصلدە: علی ولی بلە اوطۈرا؛ احمد محمود کوك یۈری؛ بو علی اۈچۈن بولاسی؛ تگی ولیگە بیرلەسی؛ علی قزاندە طۈرا؛ ولی سبردن کیلگان دیگان سوزلردر. اصللرینە قاراغاندە بو گپلرنڭ حکملری اوطۈرا، یۈری، بولاسی، بیرلەسی، طۈرا، کیلگان دیگان سوزلردر. سوز جایندن بلنگانگە کورە بو سوزلر ئەیتلمی قالالر.

(قسقالق اۈچۈن بویلە ئەیتلمی قالغان سوزلر هر تلدە بولا).

۲۱) هر تۈرلی کلمه‌لر قید بولا آلالر:

ضمیر قید : علی آڭا دیدی؛

اسم قید : تیمر قلم طابلدی؛

صفت قید : بای علی کیلدی؛

عدد قید : بیش کشی کیلدی؛

فعل قید : بایغان علی کیلدی؛

قید قید : علی بلطر بایدی؛

ادات قید : علی هیچ کورمه‌دی؛

صوت قید : علی آه دیدی.

۲۲) قایسی قیدلر بر ادات ایله قوشلغان بولالر: علی ولیگه قارادی کبی.

۲۳) قایسی گبلرده قیدلرنڭ صاحبلری‌ده بولا: خلق ماقتاغان علی کیلدی گبنده (خلق) دیگان سوز (ماقتاغان)نڭ صاحبیدر. ماقتاغان دیگان سوز اوزی (علی) نڭ قیدیدر.

۲٤) صاحبلی قیدلر اوزلری بر گب حکمنده‌درلر. «طاغاغان گب» ٥
و «جمله» دیب آتالالر.

۲۵) قایسی قیدلرنڭ قیدلری‌ده بولا: بیك اۈزۈن علی، ایڭ بای کشی گبنده (بیك وایڭ) دیگان سوزلر (اۈزۈن، بای) دیگان سوزلرنڭ قیدلریدرلر. (اۈزۈن) و (بای) دیگان سوزلر (علی) ایله (کشی) دیگان سوزلرنڭ قیدلریدرلر.

آیرۈب بیرو. (تحلیل ترکیب)

۲٦) نحو علمن اوقودن مقصود هر گبنڭ اچنده‌گی سوزلرن آیرۈب بیرودر. نحو اوقوغان کشی بر گبنی کورگاچ ده قایسی سوزی «صاحب» ایکانن وقایسی سوزی «حکم» ایکانن وقایسی سوزلری «قیدلر» ایکانن بلۈرگه کیره‌ك. قیدلر بر نیچه تۈرلی بولا. آنلرنڭ اوزارینه آتالغان اسملری بار. گبده‌گی قیدلرنی کورگاچ‌ده نی اسملی قید ایکانن بلۈرگه کیره‌ك. قیدلرگه ایه‌رگان قیدلرنی‌ده طانۈرغه کیره‌ك.

٢٧) گبده‌گی سوزلرنڭ صاحب، حکم وقیدلرن طابوب هر قیدنڭ اسملرن ئه‌یتوب بیرو تورکبچه «آیروب بیرو» دیب آتالا. عربچه «تحلیل ترکیب» دیب آتالا. گبلرنی آیروب بیره‌بلو کشینڭ عقل‌وفهمن آرتدرا، سوزگه‌اوستارتا. گبلرنی آیروب بیره‌بلمه‌گان کشی سوزن یابشدروب سویلی‌بلمی. آنڭ‌یازغان یازووی کشی آڭلارلق بولمی. اوقوماغان کشیلرنڭ سوزلرنده ترتیب بولماوشول سبب‌ندر. سوزلرنڭ حرفلرن درست یازو اوچون‌ده گبنی آیرا بلو لازمدر. گب سوزلرن‌تحلیل قیلورغه اوبره‌نمه‌گان کشینڭ املاسی‌ده درست بولمیدر.

تورلی قیدلر:

٢٨) گب اچنده‌گی تورلی سوءاللرگه قاراب قیدلر تورلیچه بولالر. مشهور سوءاللر (١٣) در:

١) کم؟ ٢) کمنڭ؟ ٣) کمگه؟ ٤) کمنی؟ ٥) کمده؟ ٦) کمدن ٧) کمچه؟
(قایسی) (نینڭ) (نیگه) (نینی) (نیده) (نیدن) (نه‌رسه‌چه)
٨) کم بله؟ ٩) کم‌اوچون؟ ١٠)نیچك؟ ١١)نیچه؟ ١٢)قایچان؟ ١٣)نیندی؟
(نی بله) (نی اوچون) (نی ره‌وشده) (نی قدر) (قای وقتده) (قایسی) ٦

٢٩) گبلر اچنده اوشبو ١٣ سوءالنڭ بر سینه یا بر نیچه‌سینه جوابلر بولا. شول جوابلر همه‌سی قید اسمنده بولالر. قایسی گبلرده بنه بوسوءاللرگه جواب بولماغان قیدلرده بولا.

٣٠) قیدلر جمله‌ده تورلی مقصود اوچون سویله‌نه‌لر. بیك کوب تورلی بولالر. تورکی تلنده‌گی قیدلر (٢٠)در:

١) بیان،
٢) مضاف الیه،
٣ مفعول الیه،
٤) مفعول به،
٥) مفعول فیه،
٦) مفعول منه،
٧) مثال.
٨) مفعول معه،
٩) مفعول له،
١٠) حال،
١١) مقدار،
١٢) زمان،
١٣) وصف،
١٤) تأکید،
١٥) معطوف،
١٦) منادا،
١٧) متمم،
١٨) ضمیمه،
١٩) مقول،
٢٠) واق قید.

(۳۱) ۱) گبده کم؟ (یا قایسی؟) سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (بیان) دیب آتالالر: (توره علی کیلدی)؛ (ولی خلفه کیتدی) گبلرنده (توره، خلفه) دیگان قیدلر بیاندرلر.

(۳۲) ۲) کمنگ؟ نینگ؟ سؤاللرینه جواب حکمنده بولغان قیدلر (مضاف الیه) دیب آتالالر: علی ولینگ اوغلی؛ علی یۆرطنگ اییەسی؛ دیگان گبلرده (ولینگ، یۆرطنگ) دیگان قیدلر مضاف الیەلردر.

(۳۳) ۳) کمگه، نیگه سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (معفول الیه) دیب آتالالر: (علی ولیگه قارادی) گبنده (ولیگه) دیگان شوز مفعول الیەدر. (علی باقچەغه چقدی) گبنده (باقچەغه) دیگان سوزده مفعول الیەدر.

(۳٤) ٤) کمنی؟ نینی؟ سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (مفعول به) دیب آتالالر: (علی ولینی اوقۆتدی) گبنده (ولینی) مفعول بەدر. (علی آلمانی آشادی) گبنده (آلمانی) ده مفعول بەدر.

(۳۵) ۵) کمده؟ نیده؟ سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (مفعول فیه) دیب آتالالر: (علی ولیده صیلاندی) گبنده (ولیده) مفعول فیەدر. (ولی باقچەده یۆردی) گبنده (باقچەده) ده مفعول فیەدر.

(۳٦) ٦) کمدن؟ نیدن؟ سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (مفعول منه) دیب آتالالر: (علی ولیدن بیزدی) گبنده (ولیدن) مفعول منەدر. (ولی باقچەدن چقدی) گبنده (باقچەدن) ده مفعول منەدر.

(۳۷) ۷) کمچه؟ نی کوک؟ کم کبی؟ سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (مثال) دیب آتالالر: (علی ولیچه اۆطۆردی)؛ (علی ولی کوک ماتۆر)؛ (علی ولی کبی اۆزۆن) گبلرندەگی (ولیچه، ولی کوک، ولی کبی) دیگان سوزلر مثالدرلر.

(۳۸) ۸) کم بله؟ نی بله؟ سؤاللرینه جواب ایتۆب سۆیلەنگان قیدلر (مفعول معه) دیب آتالالر: (علی ولی بله سۆیلەشدی) گبنده (ولی بله) مفعول معەدر. (علی قارا بله یازدی) گبنده (قارا بله) مفعول معەدر.

٣٩) ٩) كم اۇچۇن؟ نى اۇچۇن؟ نيك؟ سۇاللرينه جواب ايتوب سۇيلەنگان قيدلر (مفعول له) ديب آتالالر: (على ولى اۇچۇن طرشدى) گبنده (ولى اۇچۇن) مفعول لەدر. (ولى اوقۇر اۇچۇن كيلدى) گبنده (اوقۇر اۇچۇن)ده مفعول لەدر.

٤٠) ١٠) نيچك؟ نى رەوشده؟ نى اشلەب؟ سۇاللرينه جواب ايتوب سۇيلەنگان قيدلر (حال) ديب آتالالر: على آشغۇب كيلدى؛ ولى اوقۇغاچ بلدى؛ محمود كيتكانچى آشادى: احمد آقرن يۇردى؛ گبلرنده آشغۇب، اوقۇغاچ، كيتكانچى و آقرن ديگان قيدلر حالدرلر.

٤١) ١١) نيچه؟ نى قدر؟ كبى سۇاللرگه جواب حكمنده سۇيلەنگان عدد سوزلرى (مقدار) ديب آتالالر: اۇچ كشى كيلدك؛ بز بيش كشى؛ سز اون خاتۇن؛ آنلر يكرمى بالا؛ گبلرنده گى عددلر مقداردرلر.

٤٢) ١٢) قايچان؟ قاى وقتده؟ سۇاللرينه جواب حكمنده بولغان
قيدلر (زمان) ديب آتالالر: (على بايا كيلدى؛ ولى ئەلى كيتدى؛ احمد ٨
كيچه كيلدى؛ محمود كۇندز كيتەچك) گبلرنده بايا، ئەلى، كيچه، كۇندز قيدلرى زماندرلر.

٤٣) ١٣) نيندى؟ قايسى؟ سۇاللرينه جواب حكمنده بولغان صفتلر (وصف) ديب آتالالر: (على طازا كشى؛ باى على جومارد) گبلرنده طازا، وباى قيدلرى وصفدرلر.

٤٤) ١٤) اوزى، بارچه، قايسى كوك سوزلر مضاف بولماغانده «تاكيد» ديب آتالالر: على اوزى كوردى؛ بز بارچەمز كيلدك؛ بز قايسيەمز كيچه كيلدك؛ كبى.

٤٥) ١٥) (ده، يا، صوكره، توگل، ئه) ديگان سوزلر ايله بر سوزگه ايەرتلگان سوزلر «معطوف» ديب آتالالر: على ده ولى كيلدى؛ على يا ولى كيلگاندر؛ على صوكره ولى كيلدى؛ على كيلدى، ولى توگل؛ على اوقۇمى، ئه يازا؛ كبى.

٤٦) ١٦) سوز طڭلاوچی مخاطبنڭ اسمی «منادا» دیب آتالا: ولی!
علی کیلگان؛ ولینی چاقر، علی! گبلرندەاوّلگی «ولی» ایلەصوڭغی «علی» کبی.

٤٧) ١٧) نی بولو؟ نیچك ایتو؟ کبی سؤاللرگه جواب ایتوب ئەیتلگان
قیدلر (متمم) دیب آتالالر. «متمم» دیگان سوز تمام قیلوچی دیگان سوزدر.
متمملر کوبسنچه معناسی کیتك فعللرنی طوطرو اوچون سویلەنەلر:
علی بای بولدی؛ علی یوُرطن بییك ایتدی؛ علی ولیگه تحسین ایتدی؛
ولی علینی تعظیم قیلدی کبی.

٤٨) ١٨) بلو، آلو، یازو، طوُرو کبی فعللرگه قوشوُب ئەیتله طوُرغان
حاضر صیغەسندەگی فعللر (ضمیمه) دیب آتالالر. ضمیمه قوشمتا دیگان سوز:
علی آشی بلدی؛ ولی کوتەره آلدی؛ احمد یغلا یازدی؛
محمود یازا طوُردی کبی.

٤٩) ١٩) دییو فعلندن الك ئەیتلگان سوزلر (مقول) دیب آتالالر:
علی یاری دیدی؛ ولی آلدانام دیب قورقدی؛ کبی.

٥٠) ٢٠) یوغاری صانالغان قیدلردن باشقەتوُرلی ادات وصوتلردن بولغان
قیدلر «واق قید» دیب آتالا: علی بیك بای؛ ولی ایڭ بای کشی؛
هرکم کوردی؛ مین هیچ کورمەدم؛ آه، علی کیتکان؛ آی، بالا یغلا؛ کبی.

١) بیانلر. (عطف بیانلر)

٥١) بیانلر کوبسنچه ایيەلرندن الك ئەیتلەلر: توره علی
کیلدی؛ خلفه ولی کیتدی کبی.

٥٢) قای وقتده ایيەلرندن صوڭده ئەیتلەلر: علی توره کیلدی؛
ولی خلفه کیتدی کبی.

٥٣) بیانڭ ایيەلرندن الك ئەیتلووی ایله صوڭ ئەیتلووی آراسنده
کوبسنچه آیرما بولا: „توره علی کیلدی“ دیگان سوزدن توره بولماغان
ایکنچی بر علی بارلغی آڭلانا. „علی توره کیلدی“ دیگاندن بو آڭلانمی.
لکن آندن علی اسملی بولماغان ایکنچی بر توره بارلغی آڭلارغه ممکن.

٥٤) فلان اوغلی ، فلان زاده ، فلانف و فلانی کبی نسل و فامیلیه اسملری بیان بولالر: علی ولی اوغلی ، علی ولی زاده ، علی ولییف ، علی محمودی کبی . بو بیانلرنی‌ده ایپه‌لردن الـك ئه‌یتو ممکندر . ولی اوغلی علی ، ولی زاده علی ، ولییف علی ، محمودی علی کبی . بیاننی الك ئه‌یتو ایله صوڭندن ئه‌یتوده بو سوزلرده‌ده آیرما بولغالی .

٥٥) اشاره ضمیرلرینڭ مفردلری کوبسنچه بیان بولوب ئه‌یتله‌لر: بو علی ، تگی علی ، شول علی کبی .

٥٦) شخص ضمیرلرینڭ غائب صیغه‌سینڭ مفردی‌ده بیان بولغالی : اول علی کبی. اما غائب صیغه‌سینڭ جمعی ومتکلم صیغه‌لری بیان بولمیلر ، بلکه آنلردن صوڭغی اسملر اوزلری بیان بولوب تۆشه‌لر: آنلر علیلر ، سین علی ، سز علیلر ، مین علی ، بز علیلر کبی .

٥٧) اضافه ضمیرلری اوزلرندن صوڭغی اسمنڭ بیانی بولمیلر بلکه مضاف الیه‌سی بولالر: آنڭ علییی ، آنلرنڭ علییی ، سینڭ علییڭ ، سزنڭ علییڭز ، مینم علییم ، بزنڭ علییمز کبی . ١٠

٥٨) نه‌رسه‌نڭ نیندی ذاتدن ایکانن آڭلاتا طورغان قیدلرده بیان‌بولالر: تیمر قلم یوغالدی ؛ قامش قلم طابلدی ؛ آغاچ یورط یاندی ؛ طاش کوپر یمه‌رلدی؛ ایمه‌ن طاقتا طازا ؛ اصل کولمه‌ك ماتور کبی (*).

٥٩) خان، شاه ، میرزا ، حضرت ، افندی، آبزی ، ابی ، آغای، آبزتای ، آپا ، طوتاش ، بیکه ، خانم ، جانم کبی سوزلر کوبسنچه بر سوزنڭ بیانی بولوب سویله‌نه‌لر: محمد خان ، احمد شاه ، حیدر میرزا ، محمود حضرت ، علی افندی ، ولی آبزی ، احمد آبی ، عارف آغا ، مفتوحه آبزتـای ، فاطـمه آپـا ، شفیقه طوتـاش ، مریم بیکه ، زینب خانم ، بالام جانم کبی .

(*) بو بیانلرنی „ وصف “ دیب صاتاشماسقه کیرك . ذات اسملری وصف بولمیلر. „ آلتون تەنکه طابدم “ دیگانده آلتون بیاندر. „ آلتونلی تەنکه طابدم “ دیگانده آلتونلی وصفدر.

٦٠) حضرتلری ، جنابلری کبی سوزلر بیان توگل ، مضافدرلر. آنلردن آلدەغی سوز مضاف الیەدر؛ لکن آخرلرندە (نڭ) اداتی یوقدر: پادشاه حضرتلری، وزیر جنابلری کبی کە اصلدە: پادشاهنڭ حضرتلری، وزیرنڭ جنابلری حکمندەدرلر.

٦١) کوب وقتدە عددلردن صوڭ اولچەو اسملری بیان بولوب کیلەلر: بر قاداق شیکر ، بیش مثقال چای ، اون پود بال؛ بیش آرشین بەز، اون قولاچ باو ، یکرمی چاقرم یول دیگاندە قاداق، مثقال، پود، آرشین، قولاچ ، چاقرم دیگان سوزلر بیاندرلر.

٦٢) بیانلرنڭ اوزلرینە مخصوص اعرابلری یوقدر. شونڭ اوچون طاغلغان ایەلرندن الك بولغاندە هیچ اعرابلانمیلر. طاغلغان ایەسی نیندی اعرابدە بولسەدە بیان همان اعرابسز ئەیتلە: تورە علی ، تورە علینڭ، تورە علیگە، تورە علینی ، تورە علیدە ، تورە علیدن ، تورە علیچە کبی.

٦٣) اگردە بیان، طاغلغان سوزندن صوڭ ئەیتلسە، آنڭ اعرابی بیانغە کوچە، چونکە بیان اوزینڭ طاغلغان سوزی ایلە بر گە بر سوزگە حسابلانالر:

علی تورە ، علی تورەنڭ ، علی تورەگە ، علی تورەنی ،
علی تورەدە ، علی تورەدن ، علی تورەچە ،
علی باطر ، علی باطرنڭ ، علی باطرغە ، علی باطرنی ،
علی باطردە ، علی باطردن ، علی باطرچە .

٦٤) «علی تورەنڭ اوغلی کیلدی» ترکیبندە اوغلینڭ مضاف الیەسی تورە دیگان سوزگنە توگل، «علی تورە» دیگان سوزنڭ بارسی برگە مضاف الیەدر. گپلرنڭ نحوچە بولغان حاللرن تیکشرگاندە بونی یاخشی آیروغە کیرەك.

٦٥) سوزنڭ بیانی بولو اسملرگەگنە خاص توگلدر. اسم حکمندەرەك استعمال قیلنا طورغان صفتلردە قای وقتدە بیان بولوب توشەلر: علی باطر، علی بای ، علی قوپشی ، علی تگوچی ، علی یولەر کبی.

٦٦) عربچە «یعنی» دیگان سوزدن صوڭ ئەیتلگان سوزلردە بیان بولالر: معلم، یعنی اویرەتوچی، طالب، یعنی شاگرد، شریك، یعنی ایبدەش کبی.

٦٧) هر بیانڭ بر ایه‌سی بولا. قایسی بیانلرنڭ ایکی ایه‌سی بولا. اوزندن الکیسی «چن ایه‌سی» دیب اوزندن صوڭغیسی «ظاهری ایه‌سی» دیب آتالا: (تیمر ایشك)، دیگان سوزده (تیمر) نڭ ایه‌سی بر گنه‌در. (طوبساسی تیمر ایشك)، دیگانده‌گی (تیمر) نڭ ایه‌سی ایکیدر. طوبساسی چن ایه‌سیدر، ایشك ظاهری ایه‌سیدر.

۲) مُضافٌ اِلَیْهِلر.

٦٨) مضاف الیه‌لرنڭ آخرنده کوبسنچه (نڭ) اداتی بولا: علی ولینڭ اوغلی؛ بو، یۇرطنڭ قابقاسی؛ کبی.

قای وقتده‌غنه مضاف الیه‌لرنڭ آخرنده (نڭ) اداتی بولمی: علی ولی اوغلی؛ علی یۇرط ایه‌سی کبی.

٦٩) مضاف ضمیرلرینڭ متکلم صیغه‌لرینڭ مفردی هروقت مضاف الیه بولۇب یۇرسه‌ده، آخرنده (نڭ) اداتی بولمی: مینم علییم، مینم قلمم کبی (*).

٧٠) مضاف الیه بولغان ضمیرلر کوبسنچه ئه‌یتلمی قالالر: علییی، علییڭ، علییڭز، علییم، علییمز کبی. اصلده: آنڭ علییی، یا آنلرنڭ علییی، سینڭ علییڭ، سزنڭ علییڭز، مینم علییم، بزنڭ علییمز دیمکدر.

٧١) مضاف الیه‌نڭ ایه‌سی «مضاف» دیب آتالا. اول مضاف الیه قای وقتده گبنڭ صاحبی یا حکمی بولا: علینڭ آتاسی بای، ولی علینڭ آتاسی کبی.

٧٢) قایسی گبلرده مضاف اوزی‌ده مضاف الیه بولا: علینڭ آتاسینڭ یۇرطی زور؛ علینڭ آتاسینڭ آتاسی قارت کشی؛ کبی. (مضاف الیه‌لرنی اوچدن آرتق تزو فصاحتکه خلافدر. ضرور بولماغانده تزمسکه کیره‌ك.)

٧٣) قایسی گبلرده مضاف بر سوزگه قید بولۇب تۇشه: ولینڭ اوغلی علی کیلدی؛ علینڭ آتاسینڭ یۇرطی زور؛

(*) آنڭ، اصلده آننڭ، سینڭ اصلده سیننڭدر.

علینكٔ اوغلینه قارادم ؛ علینكٔ اوغلن كوردم ؛
علینكٔ اوغلنده صیلاندم ؛ علینكٔ اوغلنچه كییندم ؛
علینكٔ اوغلی بله كورشدم ؛ علینكٔ اوغلی اوٗچوٗن طرشدم ؛

٧۴) قای وقتده مضاف الیه ایله مضاف آراسینه مضافنكٔ باشقه بر قیدی كیلوٗب كره:

علینكٔ ولیگه قاراسی كیلمی ، ولینكٔ طوری آتی یوغالغان كبی .

٧۵) قایسی مضافلرنكٔ مضاف الیه‌لری بولمی. آنلر مضاف الیه بولوٗرغه تییشلی سوزنكٔ بر قیدینكٔ اییه‌سی بولالر:

آتاسی بای بالا ایركه بولا .
وصفنكٔ چن اییه‌سی، وصف، صاحب، متمم ، حكم.

آتاسی كیلگاچ ، علی ده كیلدی .
حالنكٔ چن اییه‌سی، حال صاحب، ادات، حكم .

توبه‌سی تیمر یوٗرط تیز طوزمی .
بیانكٔ چن اییه‌سی بیان صاحب حال ، حكم .

٧٦) مضاف الیه‌نكٔ ذاتی كوبسنچه مضاف ذاتینه باشقه بولا. بر برسینه باشقه بولسه‌لرده، بو ذاتلرنكٔ آراسنده اییه‌لك ویاقنلق كبی بر مناسبت بولو لازمدر. بر برسینه هیچ بر مناسبتی بولماغان نه‌رسه‌لر مضاف ومضاف الیه بولوٗب یه‌نه‌شه ئه‌یتلمیلر. علینكٔ هیچ بر یوٗرطی بولماغانده دنیاده یوٗرطلر بیك كوب بولسه‌ده، „علینكٔ یوٗرطی“ دیب ئه‌یتلمی. ایشك ایله قر آراسنده هیچ بر مناسبت یوقدر. شول سببدن „قرنكٔ ایشگی“ „ایشكنكٔ قری“ دیب ئه‌یتوٗب بولمی .

٧٧) قای وقتده مضاف الیه ایله مضاف ایكیسی بر ذاتنكٔ اسمی بولالر: اول وقتده مضاف الیه جنس اسملرندن بولوٗب اعرابسز ئه‌یتله: تیمر چلبری، ایمه‌ن اغاچی ، كوٗموٗش یوٗزگی كبی. بوندی مضاف الیه‌لر «بیان مضاف الیه‌لر» دیب آتالالر. چونكه بونلر اصلده بیاندرلر. اییه‌رگان اسملری مضاف ره‌وشنده ئه‌یتلگانگه كوره مضاف الیه دیب آتالالر. بوندی مضاف الیه‌لرنی بیان جمله‌سندن صانارغه‌ده یاری .

۷۸) علم اسملرده قای وقتده « بیان مضاف الیه » بولالر:
روسیه مملکتی ، قزان شهری ، قابان کولی ، صوْلان طاوی ، ایدل یلغاسی ، قزان صووی ، طاشصو آولی کبی .

۷۹) (علینگ اوْی توبه‌سی ، ولینگ باقچه قوْیماسی) کبی سوزلر اصلده : (علینگ اوْیینگ توبه‌سی ، ولینگ باقچه‌سینگ قوْیماسی) دیگان سوزلردر.

۳) مَفْعُولْ اِلَیْهِ‌لر.

۸۰) مفعول الیه‌لرنگ آخرنده هر وقت (گه، غه، که، قه) اداتلرینگ برسی بولمی قالمی :
علیگه قارادم ؛ بیکباوغه قارادم ؛ احمدکه قارادم ؛ مرادقه قارادم کبی.

۸۱) آخرنده اوْشبو اداتلرنگ برسی بولغان قیدلرنگ همه‌سی مفعول الیه بولمیلر ، سوزینه قاراب قایسیلری مفعول له بولالر : علیگه طرشدم ؛ بیکباوغه یاصادم ؛ احمدکه حاضرله‌دم ؛ مرادقه ازله‌دم ؛ کبی.
بو قیدلرده‌گی (گه ، غه ، که ، قه) لر اوْچوْن معناسنده‌درلر .

۸۲) قایسی مفعول الیه‌لردن صوگره (طابا ، قدر ، باشقه ، چیکلی ، چاقلی) کبی واق قیدلر سوْیله‌نه :
علیگه طابا قارادم ؛ علیگه قدر باردم ؛ علیگه باشقه کشینی کوردم ؛ کیچکه چیکلی اوقوْدم ؛ اورمانغه چاقلی باردم ؛ کبی.

۸۳) قای وقتده فعلنگ مستقبل صیغه‌لری‌ده مفعول الیه بولالر:
بلوْرگه قزقدم ؛ اوقوْرغه هوسله‌ندم ؛ کبی .
(بلورگه طرشدم ؛ اوقوْرغه کیلدم) دیگانده‌گی فعللر مفعول الیه توگل ، مفعول له‌درلر .

۸۴) مضاف بولغان مفعول الیه‌لرنگ آخرلرینه (گه ، غه ، که ، قه) اورنینه قایسی صیغه‌لرده (نه ، مه) اداتلری طوْتاشا :
کییمینه ، کییملرینه ، آلامه ، آلماریمه کبی.

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

٨٥) بر اورن یا بر یاقنی آڭلاتا طوُرغان قیدلر یا صفتلر مفعول الیه بولسه‌لر، آخرلرینه کوبسنچه (گه، غه، که، قه، نه، مه) اداتلری طوُتاشه‌ی: قایا قارادڭ؟ یوغاری قارادم؛ توبه‌ن قارادم؛ آری قارادم؛ بیری قارادم؛ یاقن قارادم؛ یراق قارادم؛ کبی.

٨٦) بوسوزلر، اورنینه فاراب، قایسی گبلرده مفعول الیه بولمیلر، بلکه مفعول فیه بولالر: قایا اوطوُردڭ؟ یوغاری اوطوُردم؛ توبه‌ن اوطوُردم، آری اوطوُردم؛ بیری اوطوُردم؛ یاقن اوطوُردم؛ یراق اوطوُردم؛ کبی.

٨٧) مفعول الیه بولاچق سوزگه (صاین) دیگان ادات قوشلسه،(گه) اداتی توُشه‌ر: علی کشیگه بیردی - علی کشی صاین بیردی؛ ولی بولمه‌گه کردی - ولی بولمه صاین کردی کبی.

٤) مَفْعُوْلٌ بِهِ‌لر.

٨٨) مفعول به‌لرنڭ آخرنده کوبسنچه (نی) اداتی بولا:
علینی کوردم؛ ولینی طابدم؛ کبی.

٨٩) مفعول به کشی ذاتندن باشقه نه‌رسه‌لرنڭ اسملری بولسه، کوبسنچه (نی) اداتی ئه‌یتلمی‌ده قالا: درس اوقوُدم؛ آلما آشادم؛ کبی.

٩٠) مفعول به‌لرنڭ آخرنده‌غی (نی) اداتی معلوم کشی اسملرینڭ آخرندن کوبسنچه طاشلانمی: (علینی کوردم) اورنینه (علی کوردم) دیب ئه‌یتو کیلشمی.

٩١) مفعول به معلوم کشی بولماغانده آخرنده‌غی (نی) طاشلانسه‌ده یاری: بای کوردم؛ عسکر کوردم؛ صاتوچی کوردم؛ یولداش طابدم؛ کبی.

٩٢) مضاف بولغان سوزلر مفعول به بولسه‌لر، آخرلرینه (نی) اورنینه (نْ) طوُتاشا: علینڭ کییمن کوردم؛ آنڭ آلماسن آشادم؛ کبی.
بو (ن)نی هیچ بر سوزده ئه‌یتمی قالدرو درست توگلدر.
علینڭ کییمی کوردم؛ آنڭ آلماسی آشادم؛ دیگان سوزلر درست توگلدرلر.

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

۹۳) مفعول بـه‌نك ایه‌سی هر وقت بر فعل بولا : علینی بلو ، علینی بلوچی ، علینی بلوب ، علینی بلدم کبی .

۵) مَفْعُولْ فِیه‌لر .

۹٤) مفعول فیه‌لرنك آخرلرنده (ده) اداتی بولا :
علی ولیده صیلاندی؛ ولی باقچه‌ده آشادی کبی .

۹۵) بر اورن یا بر یاقنی آکلاتا طورغان سوزلر مفعول فیه بولسه‌لر، کوبسنچه آخرلرنده (ده) اداتی بولمی :
قایا اوطوردك ؟ یوغاری اوطوردم ؛ توبه‌ن اوطوردم ؛ آری اوطوردم؛ بیری اوطوردم ؛ یاقن اوطوردم ؛ یراق اوطوردم؛ کبی .

۹٦) قای وقتده ضمیرلرده مفعول فیه بولالر :
بو ـ بونده، تگی ـ تگنده، اول ـ آنده، شول ـ شونده کبی .

۹۷) آخرنده (ده) اداتی بولغان زمان اسملری‌ده مفعول فیه بولالر:
بو زمانده، بو چاقده، بو کونده بو کیچده، بو چاغنده کبی. ۱٦

۹۸) آخرنده (ده) اداتی بولماغان زمان اسملری مفعول فیه دیب آتالمیلر، بلکه (زمان) دیب آتالالر : قایچان؟ ئه‌لی، بایا، بوگون کیچه، کوندز، بویل، بلطر، برسی کون ، اوچنچی کون کبی .

۹۹) قایسی مفعول فیه‌لر آلدلرنده‌غی سوزلر مضافده بولالر : اویله وقتنده، اش زماننده، علی یاننده، ولی قاتنده، توبه اوستنده، اوی آستنده ، یورط تیره‌سنده ، مسجد ئه‌یل‌نه‌سنده ، کتاب طشنده ، بولمه اچنده، علی حقنده ، علی طوغریسنده کبی .
بوندی مفعول فیه‌لرنك مضافلری کوبسنچه اعرابسز بولا .

۱۰۰) (ده) اداتی هر وقت مفعول فیه اداتی بولمی، قای‌وقتده (دخی) دیگان معناده بولری : علی‌ده کیلدی؛ اگرده اول بارسه ، مین‌ده بارام ؛ اول بارسه‌ده، مین بارمیم؛ اول‌ده یوق، بوده یوق؛ دیگان سوزلرده‌گی (ده)دن آلده‌غی سوزلر مفعول فیه توگلدرلر .

۱۰۱) مفعول فیه اداتی بولغان (ده) اوزندن آلده‌غی سوزنك آخرنده‌غی حرف اوزوك حرف بولماسه، آنگا قوشوب یازلا :
علیده کورگان؛ قزانده طوغان کبی.
۱۰۲) دخی دیگان سوزدن قسقارتلغان (ده) هر وقت آلدنده‌غی سوزدن آیرم یازلا : علی‌ده کورگان (علی دخی کورگان دیگان سوز) قزان‌ده زور شهردر. کبی.
۱۰۳) مفعول فیه‌لرگه صاین اداتی قوشلسه، (ده) اداتی ئه‌یتلمی قالا :
اویده قوندی - اوی صاین قوندی کبی.

٦) مفعولٌ منه‌لر.

Kotepжиань

۱۰٤) مفعول منه‌لرنك آخرنده (دن) اداتی بولا :
علی ولیدن بیزدی؛ ولی باقچه‌دن چقدی؛ کبی.
۱۷ ۱۰۵) (دن) اداتی کوب سوزلرده (ده‌ن، دان) طاوشی ایله، قایسی سوزلرده (ته‌ن، طان) طاوشی ایله ئه‌یتلسه‌ده، هرسوزده (دن) ره‌وشنده یازلا : کمدن، آندن، اچدن، طشدن کبی.
۱۰٦) مگر آسترتن، یشرتن، اچکه‌رتن، شپرتن، آقرتن، کبی سوزلرده (دن) اداتی (تن) حرفلری ایله یازلادر. (*)
۱۰۷) قایسی مفعول منه‌لردن صوگره (باشقه) دیگان قید آرتدرلا :
علی ولیدن باشقه کیتدی؛ طرشودن باشقه بلو بولمی کبی.
۱۰۸) صاین اداتی قوشلغان مفعول منه‌لرده (دن) اداتی بولمی :
کشیدن آلدم؛ کشی صاین بره‌رنی آلدم کبی.

(*) کینه‌تدن، یوغاردن، توبه‌ندن، تیره‌ندن کبی سوزلرنی کینه‌تتن، یوغارتن، توبه‌نتن، تیره‌نتن ره‌وشنده یازو معقول توگلدر.

٧) مثاللر.

١٠٩) مثاللرنڭ آخرنده (چه، کوك، کبی) اداتلرینڭ برسی بولا:

علی ولیچه اوطوردی؛ علی ولی کوك ماتور؛ علی ولی کبی اوزون؛ کبی.

١١٠) آخرنده (شیکللی، رەوشلی، چاقلی، تیکلی، چاماللی) کبی اسمدن یاصالغان صفتار بولغان سوزلرده مثالدن حساب قیلنالر:

علی شیکللی اوطوردم؛ ولی رەوشلی قلندم؛ احمد چاقلی یازدم؛ بارسی اون چامالی بولور کبی.

١١١) بو سوزلر (شیکلنچه، رەوشنچه، چاغنچه، تیگنچه، چاماسنچه،) معناسنده بولغانلقلرندن اصلده اوزلری مثالدرلر. آللرندەغی سوزلر مضاف الیەلریدر.

١١٢) قایسی مثاللرنڭ آخرندەغی اداتلری توشوب قالا:

اول قارون بای؛ اول تیمر کشی؛ اول آرسلان باطر؛ اول بوری یرتقچ کبی.

بو سوزلر اصلده: اول قارون کوك صاران بای؛ اول تیمر کوك طازا کشی؛ اول آرسلان کوك باطر صوغشچی؛ اول بوری کوك یرتقچ، یعنی اوصال کشی؛ دیگان سوزلردر.

١١٣) قایسی مثاللرنڭ ایەلری‌ده بولا:

باشی طوبال کوك علی کیلدی؛ کوزی اوط کوك ولی کیلدی؛ کولمه‌گی قاپچق کوك احمد کیتدی کبی.

١١٤) مثالنڭ ایەسی قایسی گبلرده گبنڭ حکمی بولا، قایسیلرنده باشقه برسوز بولا: علی ولی کوك یازدی؛ گبنده مثالنڭ ایەسی گبنڭ حکمیدر. «ولی کوك کشی آز» گبنده مثالنڭ ایەسی گبنڭ صاحبیدر. «علی ولی کوك کشینی کورگان» گبنده مثالنڭ ایەسی مفعول بەدر.

١١٥) قایسی گبلرده مثالنڭ ایەسی ئەیتلمی قالا. اول وقتده مثال اوزینڭ ایەسینڭ اعرابی ایله اعرابلانا:

صاحب: دنیاده ولی کوك آزدر؛ اصلده (ولی کوك کشی) دیگان سوزدر.
حکم: علی ولی کوك؛ اصلده (ولی کوك کشی) دیگان سوزدر.
(علی کوکنڭ، علی کوککه، علی کوکنی، علی کوکده، علی کوکدن، علی کوکچه) دیگان سوزلر اصلده: (علی کوك کشیننڭ، علی کوك کشیگه، علی کوك کشینی، علی کوك کشیده، علی کوك کشیدن، علی کوك کشیچه) دیگان سوزلردر.

٨) مفعولْ معه‌لر.

١١٦) (بله، بله‌ن، ایله، ایله‌ن، برله، برله‌ن) اداتلرندن آلده‌غی سوزلر «مفعول معه» بولالر:
علی ولی بله کیلدی؛ ولی ادب بله اوطوُردی کبی.
١١٧) ضیمرلر مفعول معه بولغانده مضاف الیه اعرابنده بولالر:
آنڭ بله، سینڭ بله، سزنڭ بله، مینم بله، بزنڭ بله، بونڭ بله، تگیننڭ بله، شونڭ بله کبی.
١١٨) قای وقتده (ایله) اداتی قسقارتلوُب (له) رەوشنده ایتوُب مفعول معه‌گه قوشوُب یازلا:
کمله، آنگله، مینمله، شونگله، توُنله، سببیله، دیمکله کبی.

٩) مفعولْ له‌لر.

١١٩) مفعول له‌لرنڭ آخرنده کوبسنچه (اوُچوُن) اداتی بولا:
علی ولی اوُچوُن طرشدی، ولی اوقوُر اوُچوُن کیلدی؛ کبی:
١٢٠) قایسی مفعول له‌لرنڭ آخرینه اوُچوُن اورنینه (گه، غه، که، قه) اداتلری طوُتاشا: ولیگه طرشدم؛ بیکباوغه یاصادم؛ احمدکه حاضرله‌دم. مرادقه ازله‌دم؛ کبی.
١٢١) اوُچوُن اداتی قای وقتده قسقارتلوب (چوُن) دیب ئه‌یتله. اول وقتده مفعول له بولغان سوزگه قوشوُب یازلا: نیچون، آنگچون کبی.

١٩

۱۰) حاللر.

۱۲۲) فعللرنڭ حال صیغه‌لرینڭ آخرنده‌(ب ، میچی ، گاچ ، غاچ ، کاچ ، قاچ ، گانچی ، غانچی ، کانچی ، قانچی) اداتلری بولغانلری کوبسنچه حال بولالر :

بلوْب، اشله‌ب، آشاب، بلمیچی، بلگاچ، یازغاچ، کیتکاچ، قایتقاچ، بلگانچی، یازغانچی، کیته‌کانچی، قایتقانچی کبی .

۱۲۳) حال صیغه‌لرینڭ آخرنده (بوْروْن) دیگان قید بولغانلری حال بولمیلر ، بلکه مفعول منه بولالر . چوْنکه بلمس‌بوْروْن، یازماس بوْروْن‌نڭ اصللری بلمسدن بوْروْن، یازماسدن بوْروْن‌دیگان سوزلردر. (بوْروْن) دیگان سوز اوزی (زمان) قیدیدر .

۱۲٤) صفتلر گب اچنده ایبه‌لرینه طاغلوْب ئه‌یتلگان بولماسه‌لر، کوبسنچه حال قیدی بولالر: تیز کیلدم؛ آقرن باردم؛ جه‌یه‌و کیلدم؛ شپورت سوْیله‌دم؛ یاخشی یازدم؛ قزق سوْیله‌دم؛ قزو یوْردم؛ آز سوْیله‌دم؛ کوب طڭلادم؛ راست سوْیله‌دم؛ درست یازدم؛ یالغوْز یوْقلادم؛ آیرم اوطوْردم؛ نق یابشدم؛ طوری یوْردم؛ قییق باسدم؛ کیری چیکدم؛ کینه‌ت صوقدم، یه‌نه‌شه یوْردك؛ شاقتی اوقوْدم؛ بایتاق یازدم کبی. بوْنلر « صفت قید » دیب‌ده آتالالر.

۱۲۵) آخرنده (لی) اداتی بولغان کوب صفتلر کوب وقتده حال بولالر:

آرقلی چقدم، بویلی کیتدم، ایگلکلی اشله‌دم کبی .

۱۲٦) آخرنده (چه) بولغان سوزلر مثال بولماسه‌لر، حال بولالر :

بوینچه یاردم؛ اوْزوْنچه طورادم؛ قالنچه یاصادم؛ کوبسنچه اوقوْدم توْرلیچه اوطوْردم کبی .

۱۲۷) آخرلرنده (و) بولغان عدد اسملری‌ده کوبسنچه حال بولالر:

بز ایکه‌و کیلدك؛ آنلر اوْچه‌و اوطوْردیلر؛ سز اوناو جییلدڭز کبی .

۱۲۸) (لی، سز) ادانلری ایله یاصالغان صفتلرده قایسی گپلرده حال بولالر: ادبلی اوطوُردم؛ کوڭللی یازدم؛ ادبسز اوطوُردم؛ کوڭلسز اوطوُردم؛ توُرلی تورلی یازدم؛ کبی.

۱۲۹) (نیچك، تیك، برگه، باشقه، شولای، بولای، آلای، تگیلەی، دیب) کبی. سوزلر حاللردن حساب قیلنالر: نیچك کیلدڭ؟ تیك یاتدم؛ برگه اوطوُردق؛ آندن باشقه اوطوُردم؛ شولای سوُیلەدم؛ بولای دیدم؛ آلای دیمەدم؛ تگیلەی دیدم؛ یاری دیب ئەیتدم کبی

۱۳۰) حاضر صیغەسنده ایکی قات ئەیتلگان فعللر ایکیسی برگه حال قیدی بولالر: علی آشی آشی یوُری؛ ولی اورله اورله قاری؛ احمد آشغا آشغا کیله؛ محمود کوُله کوُله سوُیلی کبی.

۱۳۱) حال «حاضرگی حال» صیغەسنده بولغانده آنڭ ایەسی گپ صاحبی بـله بر ذات بولوُرغه کیرەك: مین آیاقلرم آروُب کیلدم؛ مین قوللرم طالوُب اشلەدم دیگان سوزلر درست توگلدر. یا: «مین آروُب کیلدم؛ مین طالوُب اشلەدم» دیوُرگه کیرەك. یاکه: «مین آیاقلرم آردروُب کیلدم؛ مین قوللرم طالدروُب اشلەدم دیوُرگه کیرەك.

۱۳۲) الکی وصوڭغی حال صیغەلری حال بولغانده ایەلری گپ صاحبی ایله بر ذات بولو لازم توگلدر:

مین علی کیلگاچ، کیلدم؛ سز، علی کیلگانچی، کیلدڭز کبی.

۱۰
۱۱) مقدار.

۱۳۳) مقدارلر هر وقت عددلردن بولالر: اوُچ کشی کیلدك؛ بز بیش کشی کبی.

۱۳٤) عددلر هر وقتده مقدار بولمیلر، قـای وقتده گپنڭ صاحبی یا حکمی بولالر: ایکی بیش اوندر؛ اون اون یوُزدر؛ اون یوُز مڭدر کبی.

۱۳۵) عددلر قابسی گبلرده مقداردن باشقه قید بولالر:

اوننك یار طیسی بیشدر؛ (اوننك مضاف الیه)

برگه طوغز اونغه قاراغانده یاقنراق؛ (اونغه مفعول الیه)

اوننی اونغه قوشقاچ یکرمی بولا؛ (اوننی مفعول به)

اونده ایکی بیش بار؛ (اونده مفعول فیه)

اوندن بیشنی آلغاچ، بیش قالا؛ (اوندن مفعول منه)

یۇزده اون کوك بۇتۇن صاندر؛ (اون کوك مثال).

اون بله اون یکرمی بولا؛ (اون بله مفعول معه)

اون اۇچۇن ایکی بیش کیرەك؛ (اون اۇچۇن مفعول له)

۱۳٦) مقدارلرنك اوزلرینه ایيەرگان بیانلری‌ده بولا: بر صوم آقچه بیردم؛ اون قاداق شیکر آلدم؛ ایکی قات اوقۇدم؛ بر طابقر یازدم کبی.

۱۲) زمانلر.

۱۳۷) زمانلر آخرنده اعراب وقید اداتلری بولماغان زمان اسملری بولالر؛ مشهور زمانلر اۇشبولردر: قایچان، بایا، ئەلی، کیچه، اۇچنچی کۇن، بۇگۇن، ایرتەن، برسی کۇن، کۇندز، کیچن، کیچقۇرن، اۇچنچی یل، بلطر، بو یل، بو آتنا، هر کۇن، کۇن صاین، اللك، الگەری، صوك، صوکره، بۇرۇن، جاین، قشن، ایندی کبی.

۱۳۸) آخرنده اعراب اداتی بولغان زمان سوزلری معنالرینه قاراغانده زمان قیدی بولسەلرده، اعرابلرینه قاراب تۇرلی قیدلردن حسابلانالر:

ایرتەگه، برسی کۇنگه، کیلەسی آتناغه، کیلەسی یلغه (مفعول الیه)

الگده، صوگنده، بۇرۇنده، بو یلده، طاگده، کیچده (مفعول فیه)

الگدن، صوگندن، طاڭ آلدندن، ایکندی آلدندن (مفعول منه)

تۇنله (تۇن بله)، کیچ بله، ایرته بله، طاڭ بله (مفعول معه)

۱۳۹) بویی، بوینچه، بیرلی دیگان سوزلر (زمان) قیدندن حساب قیلنالر: کۇن بویی، کۇن بوینچه، تۇن بویی، تۇن بوینچه، کیچەدن بیرلی کبی.

١٣) وَصْفْلر.

١٤٠) وصفلر هر وقت بر ذاتنی بر صفتی ایله صفتلاو اوچون ئه‌یتلگان صفت سوزی بولالر. تورکیچه وصفلر اوزلرینك ایه‌لرینك آلدندن ئه‌یتلر:

بای علی ، تیلی ولی کبی.

١٤١) ایه‌لرندن صوڭ ئه‌یتلگان صفتلر کوبسنچه بیان بولالر:

علی بای ، ولی تیلی کبی.

١٤٢) ایه‌لری جمع صیغه‌سنده بولسه‌لرده ، وصفلر اوزلری هر وقت مفرد صیغه‌سنده بولالر؛ تورکی تلی بو خصوصده باشقه تللرگه اوخشامی:

بای کشیلر ، ماتور خاتونلر ، اوتکن بالالر ، زور یورطلر ، تورلی اشلر کبی.

(تورلی دیگان سوز نوع معناسنده اولان توردن یاصالغان صفتدر).

١٤٣) قایسی وصفلرنك آلدلرنده چن ایه‌لری بولا. آندی وصفلر ایه‌لری ایله برگه بر سوز حکمنده بولوب اوزلرندن صوڭغی سوزگه وصف بولالر:

آتاسی بای بالا ، اوغلی اوتکن آتا ، آقچه‌سی کوب کشی کبی.

١٤٤) وصفلرنك چن ایه‌لری هر وقت مضاف صیغه‌سنده بولالر: لکن مضاف بولسه‌لرده مضاف الیه‌لری بولمی:

اول آقچه‌سی کوب کشی ؛ آنلر آقچه‌لری کوب کشیلر؛
سین آقچه‌ڭ کوب کشی ؛ سز آقچه‌ڭز کوب کشیلر؛
مین آقچه‌م کوب کشی ؛ بز آقچه‌مز کوب کشیلر؛

١٤٥) قایسی گبلرده آلدن وصف ایله صفتلانغان اسملرده اوزلرندن صوڭغی اسملرگه وصف بولالر: زور کوز علی ، اوزون بورن ولی ، که‌کری آیاق احمد ، قزل بیت علی ، بودره چچ عارف ، اولو قورساق محمود کبی.

١٤٦) بو اسملر ظاهرده اسم کوك کورنسه‌لرده اصلده صفتدرلر. چونکه بونلرنك آخرلرنده الکده (لی) دیگان سوز بولوب صوڭندن طاشلانغان. مذکور سوزلر اصلده: زور کوزلی ، اوزون بورنلی ، که‌کری آیاقلی ، قزل بیتلی ، بودره چچلی ، اولو قورساقلی دیگان سوزلردر.

۱۴۷) اغاچ آیاق ، آرسلان یوُرەك ، قارغا بوُرن کبی سوزلردە وصف بولالر. بونلرنڭ آخرلرندەغی (لی) لری طاشلانغاندر. لکن بونلرنڭ آللرندەغی سوزلری وصف توگلدرلر. آغاچ بیاندر. آرسلان ایله قارغا آدانسز مثالدرلر (آرسلان یوُرەك) آرسلان یوُرەگی کبی یوُرەکلی دیگان سوز. (قارغا بوُرن) قارغا بوُرنی کبی کەکری بوُرنلی دیگان سوز.

۱٤۸) فعللردن ایشتلگان ماضی، مستقبل، فاعل ومفعول صیغەلری قای وقتدە وصف بولالر: بلگان کشی، بلوُر کشی، (*) بلەسی کشی، بلەچك کشی، بلوچی کشی، بلنوچی کشی، طوُتقن کشی کبی.

۱٤۹) اورن وقوُرال صیغەلریدە وصف بولغالیلر: پچەنلك بوُلوُن، قاینلق اورمان، کوچرگچ دفتر، بوُرکەنچك یاولق کبی.

۱٤) تأْکیدلر.

۱۵۰) اوز، قایسی، بارچە، همە، هر بر کبی سوزلر مضاف صیغەسندە بولوُب آللرندەغی سوز مضاف الیه اعرابندە بولماغاندەغنه تأکید بولالر: اول اوزی، آنلر اوزلری، سین اوزڭ، سز اوزڭز، مین اوزم، بز اوزمز، آنلر قایسیلری، سز قایسڭز، بز قایسیمز، آنلر بارچەسی، سز بارچەڭز، بز بارچەمز، (همەمز، هر برمز) کبی.

۱۵۱) اگر آللرندەغی سوز مضاف الیه اعرابندە بولسە، بو سوزلر تأکید بولمیلر گبنڭ ایەسی یا باشقە بر قید بولالر: آنڭ اوزی، آنلرنڭ اوزلری، سینڭ اوزڭ، سزنڭز اوزڭز مینم اوزم، بزنڭ اوزمز، آنلرنڭ قایسیسی، سزنڭ قایسڭز، بزنڭ قایسیمز، آنلرنڭ بارچەسی، سزنڭ بارچەڭز، بزنڭ بارچەمز کبی.

۱۵۲) اگردە بو سوزلر مضاف روشندە بولمیچی بر سوزنڭ آلدینه قوشلسەلر، اوزدن باشقەلری واق قیدلردن بولالر:

(*) بوُندی مستقبلنڭ صفت بولووی بیك سیرەکدر.

قایسی کشی، قایسی کشیلر، بارچه کشی، همه کشی، هر بر کشی،.کبی

۱۵۳) بر سوزدن صوڭ شول سوزگه اۇشاتوب میم حرفی ایله ئه‌یتلگان معناسز سوزلرده „تأکید“لردن صانالا :

کشی مشی یوق؛ آقچه ماقچه بیرمه‌گان؛ بازارغه مازارغه چقمیم؛ کبی.

۱۵٤) قایسی سوزلرگه کۇلۇبره‌ك سۇیلنگانده یالغانا طۇرغان سوزلرده تأکیددر: کشی‌مازار ، نه‌رسه ، نۇرسه ، اوسال اونتاغای ، آیر آت، آت طون، خاتۇن قز، بالا چاغا، آرو طارو کبی .

۱۵۵) قایسی صفتلرنڭ آلدینه قوشۇب ئه‌یتله طۇرغان صوتلرده تأکید جمله‌سندندرلر: آب آق ، قاب قارا ، قب قزل ، صاب صاری ، یه‌م یه‌شل ، کب کوك، زه‌ب زه‌ڭگه، طاب طار، تیب تیگز، تۇب تۇز کبی .

(ایکی قات ئه‌یتلگان سوزلرنڭ صوڭغلری‌ده تأکید بولا : ئه‌یتدی ، ئه‌یتدی ، ئه‌یته : . . . دی) کبی

۱۵) مَعْطُوفْلر. (تابعلر)

۱۵٦) معطوفلر ایبه‌رتو حرفی دیب آتالا طۇرغان اوشبو بیش حرفدن صوڭغی سوزلر بولالر: (ده، صوڭره، یا، توگل، ئه) .

۱۵۷) ده اداتی اورنینه قایسی گبلرده (دخی ، و ، هم ، ینه ، کنه) اداتلری استعمال قلنالر : علی دخی ولی کیلدی؛ علی و ولی کیلدی؛ علی هم ولی کیلدی. علی ینه ولی کیلدی؛ علی کنه ولی کیلدی کبی .

۱۵۸) قایسی گبلرده(ده) اورنینه (آنڭ ایله برگه) کبی قیدلی قیدلرده استعمال قیلنالر :

علی آنڭ ایله برگه ولی کیلدی، علی آنڭ یانینه ولی کیلدی کبی .

(طاغی، طاغن، ده‌گن، داغن، دَها) کبی اداتلرده دخی اورنینه استعمال ایتله‌لر .

۱۵۹) صوڭره اداتی اورنینه قایسی گبلرده (آندن صوڭ، آنڭ آرتندن) کبی قیدلی قیدلر استعمال قیلنالر :

علی، آندن صوڭ ولی کیلدی؛ علی آنڭ آرتندن ولی کیلدی؛ کبی.

۱٦۰) یا اورنینه قایسی گبلرده (یا که، یا ایسه) اداتلری استعمال قیلنالر: علی یاکه ولی کیلگاندر. علی یا ایسه ولی کورگاندر کبی.

۱٦۱) «توگل» اداتی هر وقت ایبەرتو اداتی بو امی فای وقتده بولماغانلقنی آڭلاتو اوچون گنه بولا:

علی بای توگل؛ ولی بای توگل توگل کبی.

۱٦۲) کیلوچی علی توگل، ولیده توگل گبنده ولی دیگان سوز (ده) ایله علی دیگان سوزگه معطوف بولا. بو گبدەتوگل دیگان سوزلرنڭ هر ایکیسی بولماغانلقنی آڭلاتو اوچوندرلر.

۱٦۳) بر سوزگه معطوف بولغان سوزلر اوچ یا دورت بولسەلر، ایلڭ صوڭغیسیغنه ادات ایله ئەیتل؛ اوّلگیلری گیری اوتور بلەگنه معطوف بولالر: بزگه بوگون کیلدیلر: علی، ولی واحمد افندیلر؛ علی، ولی، احمد دخی محمود افندیلر بابا کیتدیلر؛

علی بای، ماتور، صاو هم سیمز کبی.

۱٦٤) معطوف بولغان سوزلرنڭ اعرابلری اوزلرینڭ یولداشلرینڭ اعرابلرینه اوشی:

علی هم ولی کیلدی.
علینڭ هم ولینڭ یورطی زور.
علیگه هم ولیگه بیردم
علینی هم ولینی کوردم
علیده هم ولیده بولدم
علیدن هم ولیدن بیزدم
علیچه هم ولیچه قلنا.

۱٦۵) حکملرده بر برسینه معطوف بولالر:

علی اوقودی هم یازدی؛ علی بای هم جومارد کبی.

علی اوقوڭ ی صوڭره یازدی؛ علی بای یا جومارد؛ علی اوقودی توگل، یازدی.

۱٦٦) قایسی حکملر اداتسز معطوف بولالر:

علی اوقوەادی، یازدی. اصلده ئه یازدی دیگان سوز.

١٦) مُنادالر.

١٦٧) منادالر کوبسنچه کشی اسملرندن بولالر. منادالردن آلده قای وقتده (ای، آی) دیگان صوتلر بولا:

ای علی، نیك بوزدك؟ آی ولی، واتاسك ایچ! کبی.

١٦٨) قای وقتده کشیدن باشقه نەرسەلرنك اسملری‌ده منادا بولالر:

ای آت، نیك چابمیسك؟ آی یورط، یورط، صاغندم سینی کبی.

١٦٩) منادا گبنك باشنده‌ده بولا، آقتغنده‌ده بولا، اورتاسنده‌ده بولا:

علی، نیك آشغاسز؟ نیك آشغاسز، علی؟ نیك علی، آشغاسز؟ کبی.

١٧) مُتَمِّملر.

١٧٠) متمملر (بولو، قیلو، ایتو، طابو، کورو، یاصاو، ایدی) کبی فعللرنك معنالرن طوطرو اوچون سویلەنەلر: علی بای بولدی، علینی بای قیلدم؛ علینی بای ایتدم؛ علینی طرش طابدم؛ علینی ییتز کوردم؛ بو ییرنی باقچه یاصادم، علی بای ایدی؛ کبی.

١٧١) قای وقتده قیلو وایتو فعللرینك متمملری باشقه تللردن آلنغان مصدر صیغەلری بولا: علینی تعظیم ایتدم؛ علیگه امر قیلدم؛ ولینی منع قیلدم؛ مالنی قبول ایتدم (پرینیمات ایتدم) کبی.

١٧٢) بولو فعلی بار بولو معناسنده بولسه، متممی ئەیتلمی قالا: اول اش کیچه.... بولدی. اول مجلسده علی‌ده.... بولدی کبی. بو سوزلر اصلده: (اول اش کیچه بار بولدی؛ اول مجلسده علی‌ده حاضر بولدی) دیگان سوزلردر.

١٨) ضمیمەلر.

١٧٣) ضمیمەلر (بلو، آلو، یازو، توشو، بیرو، قویو) کبی فعللرگه قوشوب ئەیتلگان حال صیغەسنده‌گی فعللردر: یازا بلدم؛ اوقی آلدم؛ یغلا یازدم؛ طرشا توشدم؛ آلا بیردم؛ ئەیته قویدم کبی.

١٧٤) قالو، طورو، اوطورو فعللرندن الك ئه‌یتلگان حال صیغه‌سنك گی فعللر ضمیمه توگل، حالدرلر: یازا قالدم؛ اوقی طوردم؛ اشلی اوطوردم کبی. بو سوزلر اصلده: یازوب قالدم؛ اوقوب طوردم؛ اشله‌ب اوطوردم دیگان سوزلردر. یاکه: یازا یازا قالدم؛ اوقی اوقی طوردم؛ اشلی اشلی اوطوردم دیگان سوزلردر.

١٩) مقوللر.

١٧٥) مقوللر دیبو فعلندن الك سویله‌نگان سوزلردر. بو سوزلر قای وقتده برگنه سوز بولالر: علی „ آه " دیدی. علی „ آه " دیب ئه‌یتدی. علی ئه‌یتدی: (آه) دیدی. „ آه " دیگان سوز صوتلردن (*) کبی.

١٧٦) قای وقتده قوشما سوزلرده مقول بولالر:

علی „ رحمت یاوسون " دیدی؛ علی، مین بارمیم، دیدی. کبی.

١٧٧) قای وقتده اوزون بر مقاله‌ده مقول بولا:

یولدز گازیته‌سی یازا: „......" دی کبی.

٢٨

١٧٨) ئه‌یتو یا یازو فعلندن الك بویله شویله کبی قیدلر بولسه، مقوللردن صوڭره دیبو فعلی یازلمی: علی بویله دیدی: «ولی بارماسه، مین ده بارمیم". یولدزده بویله یازلغان: «اسلام دینی بیش تورلی زور ملت آراسنده طارالغان: عربلر، فارسیلر، تورکلر، قتایلر، مالایلر. حاضرده بو مسلمانلرنڭ دنیا علمی یاغندن ایڭ آلده‌غیلری تورکلردر».

٢٠) واق قیدلر.

١٧٩) یوغاریده صانالغان (١٩) قیدکه باشقه تورلی اداتلردن وصوتلردن بولغان قیدلر واق قیدلرندن صانالالر:

بیك: علی بیك بای.	یوق: یوق، اول یوق ایدی.
ایڭ: علی ایڭ بای کشی.	توگل: اول بای توگل.
صاین: کشی صاین بیردم.	گنه: علی گنه کیلدی (غنه، کنه، قنه)
ایچ: بیردم ایچ!	اوك: علی اوك کیلدی (اوق).

(*) „ دیگان " دیگان سوز اصلده دیلگان دیگان سوزدر.

هیچ: هیچ کورمه‌دم .
هر: هرکم کوردی. (بارچه،همه)
قایسی: قایسی کشی کوردی .
ایپو: ایپو، اول بار ایدی .

در: علی بای‌در.
بوغای: علی بای بوغای.
اوطری: علی اوطری آچولانا.
موُنه: موُنه، علی! (آنه)

۱۸۰) آه ، آی ، اوی ، های ، هوی ، فو، چو کبی صوتلرهم کوره، قاراغانده، چاقلی، چیکلی، طابا، باشقه کبی سوزلر کوبسنچه گبده واق قیدلردن صانالالر.

« در » .

۱۸۱) گب آخرنده بولا طوُرغان (در) اداتی‌ده واق قیدلردن صانالوُرغه تییشلیدر. بو «در» اصلده ایسکی توُرك تلنده (طوُروُر) دیگان سوزدر. «پادشاه الوغدر» دیگان سوز. پادشاه الوغ طوُروُر دیگان سوز. نکاح خطبه‌لرنده «حضرت رسولنك سنتی طوُروُر بو نکاح» دیگان جمله‌ده‌گی «طوُروُر» (در) اورنینه سویله‌نه‌در. ایسکی بلغار توُرکیسنچه یازلغان کتابلرده (طوُروُر، توُروُر) دیگان سوزلر کوب اوچریلر.

۱۸۲) (در) دیگان سوزقران توُرکیسنده ایکی توُرلی استعمال قیلنا: سویله‌شو تلنده «گمان» اوچوُن بوُری: علی بایدر ؛ ولی یازغاندر؛ احمد کیلگاندر کبی.

۱۸۳) کتاب وادبیات تلنده گمان اوچوُن توگل، تحقیق اوچوُن بوُری: علی افندی مرحمتای کشیدر ، هر کمگه قولندن کیلگان قدر یاردم وشفقت قیلادر. کبی.

۱۸٤) کتاب تلی سویله‌شو تلینه ممکن قدر موافق بولو تییشلیگندن (در) کلمه‌سی بارطوُرغاچ باکاادبیاتدن طاشلاناچقدر. هم طاشلانوُرغه‌تییشلیدر.

۱۸۵) گمان وشبهه‌نی آڭلاتقانغه کوره کورلگان ماضیلرغه هیچ بر وقتده در قوشلمی: بلدیدر، بلدگدر، بلدمدر، دیب ئه‌یتو یارامی.

صیغه‌لرنك اوشاشولری.

۱۸٦) کوب تللرده ایرلر اوچوُن برتوُرلی خانونلر اوچوُن ایکنچی توُرلی صیغه‌لر استعمال قیلنا. بزنك توُرکی تلنده بو یوق. هر صیغه ایرلر اوچوُن‌ده خانونلر اوچوُن‌ده استعمال قیلنوُرغه یاری. شول سببدن توُرکی تلی اویره‌نو اوچوُن ایك آسات تللردن صانالا.

۱۸۷) باشقه تللرده گی کبی تورکی تلنده ده برلك وکوبلك صیغه لری بار.
بر ذات اوچون مفرد صیغه لری، کوب ذات اوچون جمع صیغه لری استعمال قیلنا.
اول بلدی، آنلر بلدیلر، سین بلدڭ، سز بلدڭز، مین بلدم، بز بلدك کبی.

۱۸۸) حکم بولغان فعللرنڭ صاحبلری مفرد بولسه، اوزلری ده مفرد صیغه سنده بولورغه تیشلی. صاحبلری جمع بولسه، اوزلری ده جمع صیغه سنده بولورغه تیشلی: (سین بلدڭ، سز بلدڭز، مین بلدم، بز بلدك) اورنینه: (سین بلدڭز، سز بلدڭ، مین بلدك، بز بلدم) دیب ئه یتو کیلشمی.

۱۸۹) مگر غائب فعللر قای وقتده صاحبلری جمع صیغه سنده بولسه ده، مفرد صیغه سنده بولغالیلر: (آنلر بلدی؛ علیلر کیلدی، آنلر بلگان؛ آنلر بله؛ آنلر بلمکده؛ آنلر بلور؛ آنلر بله سی؛ آنلر بله چك؛ آنلر بلسون؛ آنلر بلسه؛ آنلر بلمه لی؛) دیب ئه یتو یاری.

۱۹۰) وصف بولغان فعللرنڭ ایه لری جمع بولسه ده اوزلری هر وقت مفرد صیغه سنده بولالر: بلگان کشیلر، بله سی کشیلر، بله چك کشیلر، بلوچی کشیلر، بلنوچی کشیلر کبی.

۱۹۱) فعللرنڭ حال صیغه لری هر وقت مفرد صیغه سنده استعمال ایتله لر: بلوب، بلگاچ، بلگانچی، بلمس بورون، بله بله کبی.

۱۹۲) صفتلر قایسی گبلرده حکم بولالر. حکم بولغان صفتلر مفرد وجمع بولوده صاحبلرینه اوشیلر: اول بای؛ آنلر بایلر؛ سین بایسڭ؛ سز بایسز؛ مین بایمن؛ بز بایمز؛ کبی.

۱۹۳) صاحبلری جمع بولغان صفتلر قای وقتده مفرد ایتوب استعمال قیلنالر: آنلر بای؛ سز بای؛ بز بای کبی.

۱۹۴) صفتلر گب اچنده وصف بولسه لر، هر وقت مفرد صیغه سنده بولالر: بای کشی، بای کشیلر، زیره ك بالا، زیره ك بالالر، زور یورط، زور یورطلر کبی.

۱۹۵) قایسی سوزلر اوزلری مفرد صیغه سنده بولسه لرده، کوب نه رسه گه ئه یتله لر: خلق، جماعت، جیین، کتو کبی.

بوندی سوزلرنڭ معنالرنده کوبلك بولسه ده، حکملری مفرد بولورغه تیشلی: (خلق چقدی؛ جماعت جییلدی؛ جیین طارالدی؛ کتو قایتدی) اورنینه:

(خلق چقدیلر ؛ جماعت جییلدیلر ؛ جیین طارالدیلر ؛ کتو قایتدیلر) دیب ئەیتو کیلشمی.

۱۹۶) اگرده بوندی سوزلر اوزلری جمع صیغەسنده بولسەلر، خبرلری ده جمع صیغەسنده بولا: خلقلر چقدیلر ؛ جماعتلر جییدیلر ؛ جیینلر طارالدیلر ؛ کتولر قایتدیلر کبی.

۱۹۷) کوب، آز، بایتاق، شاقتی کبی صفتلر ایله وصفلانغان سوزلر مفردصیغەسنده بولسەلر، حکملری ده مفردصیغەسنده بولالر: کوب کشی کیلدی. آز کشی کیتدی ؛ بایتاق کشی قالدی ؛ شاقتی کشی جییلدی کبی.

۱۹۸) اگرده بو سوزلر جمع صیغەسنده بولسه، حکملری ده جمع صیغەسنده بولا: کوب کشیلر کیلدیلر ؛ آز کشیلر کیتدیلر؛ بایتاق کشیلر قالدیلر ؛ شاقتی کشیلر جییلدیلر کبی.

۱۹۹) برعدد ایله قیدلەنگان سوزلرنڭ حکملری ده مفرد بولا؛ کوبلکلرینه قاراب حکملری غائب صیغەسنده بولغانده جمع صیغەسنده بولمی: ایکی کشی کیلدی؛ یوز کشی کیتدی؛ مڭ کشی قالدی کبی. مخاطب وغائب صیغەسنده بولغانده جمع صیغەسنده بولالر:

ایکی کشی کیلدکز؛ یوز کشی کیتدك کبی.

۲۰۰) مضاف ایله مضاف الیەلرنڭ آخرلری غائب صیغەلرنده مفرد وجمعلکده بر برسینه اوشاو لازم توگل:

علینڭ آتی، علینڭ آتلری، علیلرنڭ آتی، علیلرنڭ آتلری کبی.
(قای وقتده علیلرنڭ آتی برگنه بولغانده‌ده علیلرنڭ آتلری دیب ئەیتله.)

۲۰۱) مضاف ایله مضاف الیەنڭ آخرلری مخاطب ومتکلم صیغەلرنده مفرد وجمعلکده بر برسینه اوشیلر: سینڭ آتڭ، سزنڭ آتکز، مینم آتم، بزنڭ آتمز کبی. بوسوزلرنی: سینڭ آتکز، سزنڭ آتڭ، مینم آتمز، بزنڭ آتم دیب ئەیتو درست توگلدر. اما سینڭ آت، سزنڭ آت، مینم آت، بزنڭ آت دیب ئەیتو یاریدر.

۲۰۲) همەسی، بارچەسی، هربرسی دیگان سوزلرنڭ حکملری مفرد صیغەسنده بولوده، جمع صیغەسنده بولوده درستدر: آنلر همەسی کیلدی (کیلدیلر)؛ آنلرنڭ بارچەسی کیلگان (کیلگانلر). آنلرنڭ هر برسی بای کشی (بای کشیلر).

سوزلرنی تزو.

۲۰۳) گپ اچندەگی سوزلرنڭ هەمەسن اوز اورنلرندە ئەيتۇرگە كيرەك. الك ئەيتلەسی سوزنی صوڭ ئەيتو، صوڭ ئەيتلەسی سوزنی الك ئەيتو گپنڭ معناسن قـای چاغندە صاتـاشدرا: «مین علی بلە ولی اوُچوُن طرشدم» دیگان سوزنی: (طرشدم بلە ولی اوُچوُن علی مین) دیب ئەيتلسە، مراد آڭلانمی. كم كیلدی؟ اورنینە: كیلدی كم؟ دیب ئەيتو كیلشمی.

۲۰٤) گپنڭ صاحبی كوبسنچە حكمدن الك ئەيتلە: (علی طویغان، ولی طویاسی) دیگان گپلرنی چالماشدرۇب (طویغان علی، طویاسی ولی) دیب ئەيتلسە، حكملری وصف دیب بلنو احتمال.

۲۰۵) تۆركی تلندە كوبسنچە گپنڭ حكمنڭ قیدلری الـك ئەيتلە، حكم اوزی ايڭ آخرقە قالا: «علی كیچە ایرتەبلە آشغۇب بزگە كیلدی» كبی. بو سوزلرنی: «علی كیلدی كیچە ایرتە بلە آشغۇب بزگە» دیب ئەيتو یاراسەدە، كیلشمی.

۲۰٦) بر سوزنڭ بر نیچە قیدلری بولغاندە ايڭ الك اشارە ضمیری، صوڭرە یاصالغان وصفی، صوڭرە عددی، صوڭرە چن وصفی، آندن صوڭ اول سوز اوزی ئەيتلە: «بو چیكمەنلی ایكی صاری كشی» دیگان سوز: «بو ایكی چیكمەنلی صاری كشی» دیب ئەيتلسە، كشینڭ برگنە بولووی آنڭ چیكمەنی ایكی بولووی آڭلانو احتمال. اگردە «بوصاری چیكمەنلی ایكی كشی» دیب ئەيتلسە كشیلرنڭ اوزلری صاری بولغانلری آڭلانمی، چیكمەنلری صاری دیگان سوز چقا.

۲۰۷) برسوزنڭ بر نیچە وصفی بولغاندە ايڭ الك اورن وصفی، صوڭرە باشقە وصفی آندن صوڭ شول سوز اوزی ئەيتلە: «اورامدەغی زور آت» كبی. بو سوزنی: «زور اورامدەغی آت» دیب ئەيتلسە، معنا اوزگەرە.

۲۰۸) هر سوزنڭ قیدی اوزینە یاقن ئەيتلۇرگە كیرەك: «مین بایا كیلگان كشینی تیز طانۇدم» دیگان سوزنی «مین تیز كیلگان كشینی بایا طانۇدم» دیب ئەيتلسە، معناسی تلەگانچە چقمی.

۲۰۹) گنە، غنە، كنە، قنە ادالری تۆرلی سوز یانینە قویلو ایل مرادنی اوزگەرتەلر: (مین كیچە سیڭا قلم گنە بیردم) دیگان سوزنی (مین كیچە

سيڭاغنه قلم بيردم ؛ مين كيچه گنه سيڭا قلم بيردم ؛ مين گنه كيچه سيڭا قلم بيردم) ديب ئەيتلسه، باشقه تۈرلى معنالر چغا. (نيلر چغا؟ تفصيل ايتدرمەلى).

٢١٠) بر گب اچنده بر سوزنى ايكى قـات ئەيتو درست توگل. «علينڭ دوستى عليگه بولەك بيرگان» ديگان سوزده اوّلگى على نى ئەيتمى قالدرو تييشلى. «علينى كورۈب عليگه سلام بيردم» ديگان سوزده صوڭغى علينى ئەيتمى كيتو تييشلى.

٢١١) كوبسنچه تۈركى تلنده باشقه تللرده الك ئەيتلە طۇرغان سوزلر صوڭ، صوڭ ئەيتلە طۇرغان سوزلر الك ئەيتلە. كوب تلدە مضاف اليەدن، ووصف اييەسى وصفدن الك بولا: «ولينڭ يۇرطى» ديگان سوز عربچه بَيْتُ وَلِيٍّ، فارسيچه خانۀ ولى، روسچه دوم ڤاليه، فرانسوزچه لامەزوڭ دوُڤەلى در. هر برنده يۇرط ديگان سوز وليدن الك ئەيتلە. اما تۈركيچه ولى الك ئەيتلە. «زور يۇرط» ديگان سوز عربچه (اَلْبَيْتُ الْكَبِيرُ)، فارسيچه (خانـۀ بيزرك) ديب ئەيتلە. اما روسچه (بـولشوى دوم)، فرانسوزچه (لا گراند مەزوڭ) ديب تۈركيچه كبى ئەيتلە.

٢١٢) تۈركى سوزلرنى عرب وروس تـلى قاعدەلرى بوينچه تـزو هر سوزده يارامى: «بزگه بو گۈن كيلگان كشى باى كشى ايدى» ديگان سوزنى «قايسى كشى كه بو گۈن بزگه كيلدى باى كشى ايدى» ديب ئەيتو تۈركيچه توگل، عربچه يـا روسچەدر. تۈركى سوزلرنى باشقه تللر ترتيبى ايله تزو كيلشمى: مين بوگۈن بازاردن اۆيلەدن صوڭ قايتدم ديگان سوزنى عربچه وروسچەغه اوُشاتوب: مين قايتدم بوگۈن بازاردن اۆيلەدن صوڭ ديب ئەيتو معقول توگلدر.

٢١٣) بر گبده ايكى صاحب سۇبلەب برسن حكمسز قالدرو يارامى: «مين بو دفترگه يازاسم كيلمى» گبنده مين ديگان سوز صاحبدر. حكمى يوقدر. چونكه (كيلمى) ديگان سوز (يازاسم) ديگان سوزنڭ حكميدر. ينه مذكور گبده (يازاسم) ديگان سوز مضافدر، مضاف اليەسى يوقدر. بو گبنى يـا: «مينم بو دفترگه يازاسم كيلمى» ديۇرگه كيرەك. يـا: «مين بو دفترگه يازونى تلەميم» ديۇرگه كيرەك.

٢١٤) «على، ولى كيلديلر» گبنده صاحب برگنەدر. (ولى) معطوفدر. اصلده (هم ولى) ديگان سوزدر.

تۆرلی ترکیبلر.

۲۱۵) بالالارغه هر تۆرلی جمله‌نی تحلیل قیلۆرغه، یعنی جمله‌لرنینگ هر سوزن نحو علمنچه آتاب کورسه‌تۆرگه اورنه‌ك بولسۆن اۆچۆن توبه‌نده بر نیچه گپلر یازلدی. آنلرنی تحلیل قیلدردقدن صوگره معلم افندی اوزندن بر یۆز قدر اۆزۆن گپلر طابۆب تحلیل قیلدرمالی. یۆز قدر اۆزۆن گپنی تحلیل قیلغاندن صوڭ بالالر تۆرلی گپنی تحلیل قیلۆرغه اۆستارۆرلر.

صاحب زمان مضه الیه مض الیه مفعول‌به متمم حکم

۲۱۶) سز بلطر تۆرکی تلینیڭ صرفن اوقۆغان ایدگز؛

بیان زمان مف منه زمان مض‌الیه مف‌به حکم

۲۱۷) بو یل کوزدن بیرلی نحو علمن اوقیسز.

(بو گپنیڭ صاحبی سز دیگان سوز بیلگیلی بولغانغه کوره ئه‌یتلمی قالا).

عدد مض‌الیه مف به معطوف وصف صاحب

۲۱۸) بر تلنڭ صرفن هم نحون اوقۆغان کشی،

بیان مف فیه وصف وصف مض الیه قید مضاف‌الیه

اول تلده یازلغان گپلرده‌گی سوزلرنڭ هر برسینڭ

حال مف به مف الیه حکم

نحوچه اسملرن بلۆرگه تیيشلی.

مف فیه وصف وصف وصف مف به

۲۱۹) توبه‌نده یازلغان اۆزۆن گپلرده‌گی سوزلرنی

حال حکم (سز) مف به معطوف حال مض‌الیه

تیکشرۆب قاراڭز، صاحبلرن هم حکملرن طابۆب قیدلرینڭ

مف به حکم (سز) واق قید

اسملرن بلۆرسز میکان؟ (بو گپنیڭده صاحبی ئه‌یتلمی قالغان.)

صاحب بیان حکم وقید منادا قید

۲۲۰) معلم افندی ئه‌یتدی: «ای بالالر، کوب

حکم (سز) قید حکم (سز) متمم حکم (سز) متمم حکم (سز)

اوقۆڭز، بیك طرشڭز، عالم بولڭز؛ عالم بولسه‌ڭز،

مف الیه قید صاحب متمم حکم تأکید

سزگه هر کم تحسین ایته‌ر» دیدی.

زمان زمان مضاف‌الیه بیان مف‌فیه صاحب قید

٢٢١) بلطر کوز علی ولییفنگ باغنده ییمش بیك

قید حکم مقدار بیان وصف صاحب مقدار بیان معطوف قید حکم

کوب بولغان: بیش‌یوز پود تورلی آلما، ایکی‌یوز پود چییه گنه چققان.

صاحب زمان زمان مض‌الیه مف‌منه زمان بیان بیان مف‌فیه

٢٢٢) بز کیچه کوندز اویله وقتندن صونگ ساعت ایکیده

مف‌معه بیان مف‌به بیان مف له مف الیه

ولی قدا بله علی کییه‌ونی کورو اوچون تیمر یولغه

حال مف‌الیه حکم مف‌فیه مقدار بیان صاحب حکم

اوطوروب آولغه باردق. یولده ایکی ساعت وقت اوزدی.

بیان مف‌الیه ایکی‌حال مف‌الیه مف معه مف معه حکم

ساعت طوغزغه چاقلی یورگاچ اویگه آت بله تونله قایتدق.

صاحب زمان مض‌الیه مف فیه حکم مف به مف له

٢٢٣) بز کیچه قالا باقچه‌سنده بولدق. کوکل آچواوچون

مف الیه وصف صاحب مف منه واق قید قید متمم حکم

یورورگه چققان کشی بزدن باشقه‌ده بیك کوب ایدی.

بیان مف‌فیه وصف صاحب حکم وصف صاحب وصف مف‌معه

٢٢٤) بزنگ قالاده تورلی خلق بار. تورلی خلق تورلی تل بله

حکم صاحب مثال حکم صاحب مثال حکم

سویله‌شه: قایسی تورکیچه سویله‌شه؛ قایسی روسچه سویله‌شه؛

مثال معطوف معطوف ضمیمه وصف حکم قید حکم

فارسیچه، فرانسوزچه ونیمسچه سویله‌شه طورغان کشیلرده بار.

زمان مف‌فیه مف‌فیه مض‌الیه مف‌منه بیان

٢٢٥) کیچه بز باقچه‌ده اویناغانده، قویما آرتندن بر بالا

مقول حال متمم حکم صاحب ضمیمه حکم صاحب حکم

«هایت!» دیب قچقرغان ایدی. همه‌مز قورقا یازدق. کم ایکان؟

قید متمم حکم (بز) ضمیمه حکم (بز) صاحب حال حکم

دیب قاراغان ایدك، طانی آلمادق. اوزی یوگره یوگره قاچدی.

تَحْلیل عِبارَه .

۲۲۶) گبلرنڭ هر سوزن آیروب آتاب کورسه‌تورگه توشنگاندن صوڭ بالالرنی عباره‌لرنی تحلیل قیلورغه اویره‌تورگه کیره‌ك. عباره تحلیل قیلو، ایکی اوچ گبدن قوشلغان اوزون گبلرنی واق گبلرگه آیرو دیگان سوز. گب اچنده‌گی هر سوزنڭ اوزینه مخصوص اسمی بولغان کبی، عباره اچنده‌گی واق گبلرنڭده اسملری باردر.

تنبیه: تحلیل ترکیب لازم اولدیغی کبی تحلیل عباره‌ده لازمدر. تحلیل عباره ذهننی آرتدرا، فکرنی آچادر. تحلیل عباره بالالرغه‌اوغلرغه علم‌منطق بیرگان فائده‌کبی برنوع فائده بیره‌در.

۲۲۷) بر طاوش (حرف) دیب آتالا؛ بر نیچه طاوشدن قوشلغان معنالی سوز (کلمه) دیب آتالا؛ به‌نه‌شه ئه‌یتلگان ایکی سوز (ترکیب) دیب آتالا؛ بر حکمی وخبری بولغان ترکیب (گب وجُمْله) دیب آتالا؛ ایکی اوچ قسقاراق گبلردن قوشلغان اوزن ئه‌نگمه (عِبارَه وکلام) دیب آتالا. بر اش یا بر نه‌رسه طوغرسنده بر نیچه عباره‌لردن قوشوب سویله‌نگان انگمه (نُطْق ومَقاله) دیب آتالا.

۲۲۸) برعباره اچنده‌گی گبلرنڭ برسی، یاالکیسی یا صوڭغیسی، باش گب بولا. باشقه‌لری آڭا طاغلغان گبلر بولالر. ۳۶

۲۲۹) طاغلغان گبلر (جمله) دیب آتالا. عباره اچنده تورلی جمله‌لر بولا. بونلرنڭ کوبسی باش گبنڭ سوزلرندن کیری اوتور بله آیرلورغه تییشلی.

تورلی جمله‌لر.

۲۳۰) عباره اچنده جمله‌لر اورنلرینه قاراب تورلی اسملرده بولالر. مشهور جمله‌لر (۲۵) در:

۱) شَرْط ،	۶) مُوافَقَتْ ،	۱۱) قَدْح ،	۱۶) تَرْدید ،	۲۱) مُعْتَرِضَه .
۲) سَبَبْ ،	۷) مُخالَفَتْ ،	۱۲) اِرْخا ،	۱۷) تَفْسیر ،	۲۲) قیاس ،
۳) دَلیل ،	۸) اِسْتِثْنا ،	۱۳) حال ،	۱۸) تَفْصیل ،	۲۳) بِنا ،
۴) نَتیجَه ،	۹) تَخْصیص ،	۱۴) تَوْصیف ،	۱۹) تَعْقیب ،	۲۴) مَعْطُوف ،
۵) مَقْصُود ،	۱۰) عِلاوَه ،	۱۵) تَشْبیه ،	۲۰) رِوایَت ،	۲۵) اوزون‌قید

١) شَرْطْ .

٢٣١) بر گبنكٔ حکمینه شرط ایتۇب سۇیلەنگان جمله (**شرط**) جملەسی دیب آتالا: علی کیلسه ، ولیده کیلۇر. کبی (*)

٢٣٢) شرط اۇچ تۇرلیدر:

مطلق شرط: علی کیلسه ، ولیده کیلۇر.

معطوف شرط: گرچه علی کیلسەده، ولی کیلمس .

فائت شرط: **اگر علی کیلگان بولسه ایدی ، ولیده کیلگان بولۇر ایدی .**

٢٣٣) فای وقتده فائت شرطقه (**یوقسه**) اداتی ایلەگنه اشاره قیلنا:

علی کیلمەدی ، **یوقسه** ، ولیده کیلگان بولۇر **ایدی** . کبی .

«یوقسه» سوزده ادات بولۇب استعمال قیلنسەده ، اصلده (**یوق ایسه**) دیگان سوزدن قسقارتلغاندر .

٢٣٤) قایسی عبارەلرده شرط جملەسی باش گبدن صوڭده ئەیتله:

ولی کیلۇر، اگر علی کیلسه. کبی .

٢٣٥) قایسی عبارەلرده شرط جملەسینكٔ صاحبی ایله باش گبنكٔ صاحبی بر ذات بولا؛ اول وقتده ایکیسینكٔ برسی صاحبسز ئەیتلەلر:

مین ، اوقۇسەم ، بلەم . اوقۇسەم ، بلەم مین کبی .

٢٣٦) شرط جملەسنده هر وقت شرط صیغەسنده بر فعل بولا. اول فعل هر وقت باش گبنكٔ سوزلرندن کیری اوتۇر بله آیرلۇرغه تییشلی. مثاللرینه قاراڭز.

٢٣٧) شرط جملەسی امر ووجوب صیغەلرندن صوڭ ئەیتلمیده قالا: اوقۇڭز؛... عالم بولۇرسز کبیکه اصلده: اوقۇڭز؛ اوقۇسەڭز، عالم بولۇرسز» دیگان سوزدر. ودخی: « کیچ بله بزگه کیلڭز؛... باقچەده قهوه اچەرمز» . «علی ولینی کورۇب عفو اوتنسۇن ؛... اوپکەسی یازلۇر» «چای اچەرگه کیرەك؛... بر آز کیف کیلۇر»کبی.

(*) معلم افندی بوندن صوڭ مثال ایتۇب یازلغان گب وجملەلرنكٔ هر سوزن بالالردن نه، چه تحلیل‌قیلدرا بارۇرغه کیرەك .

۲) سَبَبْ (عله ، باعث)

۲۳۸) بر گپنڭ حكمینه سبب ایتوب سوْیله‌گان جمله (سبب) جمله‌سی دیب آتالا: ۱) علی صوْراغانغه کوره ، مین بیردم .

۲) قوْیاش چققانلقدن ، دنیا یاقتردی .

۳) میچکه یاغو سببلی ، اوْی یلندی . کبی .

۲۳۹) شرط ایله سببنڭ آیرماسی باردر. هیچ بر حکم شرطندن باشقه بولمی . امـا شرطی بولغاچ‌ده حکمـنڭ بولـووی لازم توگلـدر. مثلا سلامت بولو اوْچوْن آشاو شرطدر. اما آشاو ایله‌گنه سلامت بولو لازم توگلدر. چوْنکه بره‌و آشارده، صو هیچ اچمس اول کشی آشاو بله‌گنه سلامت قالا آلمیدر.

۲۴۰) فایسی حکمنڭ بر نیچه سببی بولا. آندی حکملر قـای وقتده بر سبب ایله ، قای وقتده ایکنچی سبب ایله بولالر. مثلا اوْینڭ یاقتروینه ایکی نه‌رسه سبب بولا: اچینه قوْیاش نوری کرو یا اچنده اوط یانو. اوْینڭ یاقترووی اوْچوْن بونلرنڭ هیچ برسی شرط توگل. هر برسی سببدرلر.

تنبیه : بالالرنڭ ذهنن شمارتو اوْچوْن شرط ایله سبب آراسنده‌غی نسبتلرنی تیکشروْرگه اوْیره‌تو کیره‌ك . بو تیکشرو بالالرنڭ فکرلرن وقوّهٔ عقلیه‌لرن آچادر.

۲۴۱) فایسی اشلر بر حکمگه شرطده، سبب‌ده بولالر. مثلا هوانـڭ معلوم درجه‌ده صووقلغی، صونـڭ بوْز بولوْب قاتووینه شرط هـم سببدر. شول سببدن : «هوا صووقلانسه، صولر بوْزلانا» دیب‌ده ئه‌یتوْب بولا.هم: «هوا صووقلانغانغه کوره ، صولر بوْزلانا» دیب‌ده ئه‌یتوْب بولا.

۲۴۲) شرط ایله سببنڭ آیرماسی اختیارلی اشلرده کوب یوقدره کشیلر آراسنده‌غی اختیارلی اشلرنی اورنینه قاراب شرط ایتوْب‌ده سبب ایتوْب‌ده سوْیـلـه‌و ممکندر: علـی کیلسه ، ولی‌ده کیلـوْر؛ علی کیلـگانـگه کوره ، ولی‌ده کیلدی ؛ کبی .

---

۳) دَلیل . (وجه ، سند)

۲۴۳) بر گپنڭ حکمینه دلیل ایتوْب سوْیله‌نگان جمله (دلیل) جمله‌سی دیب آتالا: علی بایدر آخری، آنڭ اوْچوْن فقیرلرگه کوب یاردم ایته؛ ولی آورو بولوْرغه کیره‌ك ، چوْنـکه همان توشه‌کده یاتا ؛ کبی .

٢٤٤) دلیللی گپلر اوزلرینینگ دلیللرینه کوبسنچه شرط یا سبب بولالر. یوغاریده‌غی مثاللرده بایلـق فقیرلرگه کوب یاردم ایتوگه شرطدر. آورووده توشه‌کده یاتوغه سببدر.

٤) نَتیجَه. (تفریع)

٢٤٥) بر گپنینگ حکمی بولووندن آنگلانغان جمله (نتیجه) جمله‌سی دیب آتالا: علی فقیرلرگه یاردم ایته، آخری اول بایدر؛ ولی همان توشه‌کده یاتا، آخری آورو بوغای اول؛ کبی.

٢٤٦) نتیجه‌لردن الک سویله‌نگان باش گپلر هر وقتده شول نتیجه‌لرگه دلیل ایتوب سویله‌رگه یاراقلی بولورغه کیره‌ک. آرالرنده شرطلق یا سببلک بولماغان گپلرنی بر برسینه دلیل ایتوب‌ده نتیجه ایتوب‌ده سویله‌ب بولمی. مثلا: علی یازوب اوطورا، آخری اول آورودر؛ علی آورودر آخری، چونکه یازوب اوطورا؛ دیب ئه‌یتو کیلشمی.

٥) مَقْصُوْد. (غایه)

٢٤٧) بر گپنینگ حکمندن مقصود ایتوب سویله‌نگان جمله (مقصود) جمله‌سی دیب آتالا.
مقصود جمله‌سی باش گپنینگ سوزلرندن کیری اوتور ایله آیرلا. مفعول له آیرلمی: یورطده‌غی کشیلر طنچ بولسونلر اوچون، مین درسمنی باقچه‌ده اوقودم؛ ئه‌تیلر سوینسونلر دیب، مین بیک کونده‌م بولورغه طرشام؛ کبی.

٢٤٨) مقصود جمله‌لرینینگ آخرنده یا (اوچون) دیگان سوز یاکه (دیب) دیگان سوز بولا. آخرنده اوچون بولغان مقصودلر مفعول له حکمنده‌درلر. آخرنده دیب بولغانلری حال حکمنده‌درلر.

٢٤٩) قایسی مقصود جمله‌لری فارسیچه (تاکه) اداتندن صونگ ئه‌یتله‌لر: مین بو کتابمنی بیک ییگیل ایتوب یازدم، تاکه هر کم آنگلارلق بولسون دیب. کبی.

٢٥٠) صاحبی وحکمی ایله اوزی بر گپ بولغان سوزلرگنه مقصود جمله‌سی بولالر. گپ بولا آلماغان سوزلر، نی قدر اوزن بولسه‌لرده، مقصود جمله‌سی دیب آتالمیلر. مثلا یوغاریده‌غی مثاللر:

« يۇرطدەغى كشيلرنى طنچ قيلو اۇچۇن ، مين درسمنى باقچەدە اوقۇدم
ئەتيلرنى سۆيندرو اۇچۇن ، مين بيك كوندەم بولۇرغە طرشام
ديب ئەيتلسەلر ، اچلرندە مقصود جملەسى قالمى .

٦) مُوافَقَتْ .

(٢٥١) صاحبلرى يا قيدلرى اورتاق بولغان ايكى گبنڭ الكيسى (موافقت) جملەسى ديب آتالا . صوڭغيسى باش گب بولا . موافقت جملەسندن صوڭ بولغان باش جملەدە اورتاق سوز اورنينە اشارە ضميرى گنە ئەيتلە ؛ صاحبلرى اورتاق بولغان جملەلرنڭ مثالى : كم طرشا ، شول بلە ؛

مضاف اليه : كمنڭ علمى بار ، شونڭ قدرى بار ؛

مفعول اليه : اول كمگە بولشۇر ، مين دە شوڭا بولشۇرمن ؛

مفعول بە : اول كمنى چاقرۇر ، مين دە شونى چاقرۇرم ؛

مفعول فيه : اول قايدە اشلەر ، مين دە شوندە اشلەرم ؛ ٤٠

مـثـال : اول كم كوك يۆرۆر ، مين دە شونڭ كوك يۆرۆرم ؛

مفعول معە : اول كم بلە اوطۇرۇر ، مين دە شونڭ بلە اوطۇرۇرم ؛

مفعول لە : اول كم اۇچۇن طرشۇر ، مين دە شونڭ اۇچۇن طرشۇرمن ؛

حـال : اول نيچك اوقۇر ، مين دە شولاى اوقۇرمن ؛

متـمـم : اول نيندى بولۇر ، مين دە شولاى بولۇرمن ؛ كبى .

(٢٥٢) موافقت جملەلرى شرط جملەسينە باشقەدر . شويلەايسەدە فعللرن شرط صيغەسندە ايتوب موافقت جملەلرن شرط جملەلرينە آوشدرو ممكندر .

(٢٥٣) موافقت جملەسى باش گبدن الكدە بولا ، صوڭدە بولا ، آنڭ اورتاسندەدە بولا : اول كمنى چاقرۇر ، مين دە شونى چاقرۇرمن ؛

مين شونى چاقرۇرمن ، اول كمنى چاقرۇر ؛

مين ، اول كمنى چاقرۇر ، شونى چاقرۇرمن ؛ كبى .

٧) مخالفت . (استدراك، اضراب)

٢٥٤) بر گبده‌گی حکمگه خلافراق کوك کورنگان ایکنچی بر حکمنی آڭلاتا طورغان جمله (مخالفت) جمله‌سی دیب آتالا :

١) علی کیلگان ، ولی کیلمه‌گان ؛

٢) علی کیلمه‌گان ، بلکه ولی کیلگان ؛

٣) علی اوزی بای توگل ، امّا اوغلی بیك بای ؛

٤) علی بیك بای ، لکن (اول) بیك صاران ؛

٥) علی ولینی اورشمادی ، بالعکس (کیریسنچه) ولی علینی اورشدی ؛

٢٥٥) قای وقتده مخالفت جمله‌سینڭ صاحبی ئه‌یتلمی قالا : علی اوقومی ، یازا . گبنده (یازا) دیگان سوز مخالفت جمله‌سیدر. اصلده : (بلکه اول یازا) دیگان سوزدر.

٤١

٨) استثنا .

٢٥٦) بر گبنڭ حکمینه کرو احتمالی بولغان ذاتنی شول گبنڭ حکمندن چقارو اوچون ئه‌یتلگان جمله (استثنا) جمله‌سی دیب آتالا:

١) هر کم کیلدی ، مگر علی افندی گنه کیلمه‌دی ؛

٢) هیچ کم کیتمه‌دی ، باری علی افندی گنه کیتدی ؛

٣) مسجددن هر کم چققان ، یالغوز امامغنه قالغان ؛

٤) هر کمگه بیردم ، فقط علی افندیگه گنه بیرمه‌دم ؛

٥) هر کمنی کوردم ، الّا ولی افندینی اوچراتا آلمادم ؛

٢٥٧) قای وقتده استثنا جمله‌سینڭده صاحبی ئه‌یتلمی قالا: «علی هیچ بر اش اشله‌می ، مگر اوقی» دیگانده «مگر اوقی» استثنا جمله‌سیدر. اصلده : «مگر اول اوقی» دیگان سوزدر.

۹) تَخْصِیصْ .

۲۵۸) بر گبنڭ حکمن بر ذاتقه خاصلا براق ئه‌یتو اوچون آرتدرلغان جمله (تخصیص) جمله‌سی دیب آتالا:

۱) همه‌سی بلگانلر ، خصوصا علی بیگره‌ك بلگان ؛

۲) فقیرلرگه هر کم یاردم ایته‌رگه تییشلی ، بیگره‌ك‌ده بایلر یاردم ایته‌رگه کیره‌ك ؛

۳) هیچ کم آڭلاه‌ادی ، علی بیگره‌ك‌ده آڭلامادی ؛

۱۰) علاوَه . (تردیف)

۲۵۹) بر گبکه اوستەب سویله‌نگان جمله (علاوه) جمله‌سی دیب آتالا:

۱) بوگون بر نه‌رسه‌ده آشامادم ، حتی صوده اچمه‌دم ؛

۲) جیینغه خلق کوب چققان ، حتی بالالرده جییلغان ؛

۳) اورامغه بالالرغنه جییلماغان ، الوغ کشیلرده کوب ایدی ؛

۴) اول مجلسده مین‌ده بوله‌ادم ، علی‌ده بولماغان ایکان ؛ کبی. ۴۲

۱۱) قَدْحْ .

۲۶۰) بر گبنڭ بولووندە نیچك بولسه‌ده، بریاقدن بر کیمچیلك یا شبهه بارلغن آڭلاتو اوچون آرتدرلغان جمله (قدح) جمله‌سی دیب آتالا :

علی درسدن ایرته‌قایتقان، ئه‌اول ساعت ایکەگه‌قدر مکتبده بولو کیره‌ك ایدی.

علی همان اویده اوطورا، حال بوکه آڭا طبیبلر طشده یورورگه قوشالر.

۱۲) اِرْخا . (تزکیه، مدافعه.)

۲۶۱) بر گبدن صوڭ، اول گبده‌گی بر کوڭلسز اشنی آز بولسه‌ده، بر آز یومشاتوب کیتو اوچون آرتدرلغان جمله (ارخا) جمله‌سی دیب آتالا:

علی بیك صاران کشی، آلای‌ده طوغانلرینه یاخشی یاردم ایته ایمش؛

ولی بیك گناهکار کشی، شولای‌ده کشی حقندن بیك صاقلانا ایمش؛

عارفنی بیك اوصال دیلر، هر نه ایسه، محله‌مزده محتاج کشیلرگه یاردم قیلوب طوروچیمز شول ئه‌لی؛ کبی.

١٣) حال .

٢٦٢) بر گپکه حال ایتوب سوْیله‌نگان جمله‌لر (حال) جمله‌سی دیب آتالالر :

علی کیتکاچده، ولی کیلدی؛ ولی کیلگانچی اوك، علی کیتدی کبی.
علی کیلوْب کرو بله، ولی اورنندن طوْردی.

٢٦٣) ایپه‌لی حال صیغه‌لری هر وقت (حال) جمله‌سی بولوْب باش گپدن کیری اوْتور ایله آیروْب یازلالر .

٢٦٤) آخرینه (ده) اداتی طوْتاشقان ایشتلگان ماضیلرنك جمله‌لریده (ظاهرلرینه قاراب) حال جمله‌سی بولالر :

علی یوقلاغانده، ولی اویاو ایدی کبی .

(علی یوقلاغانده) جمله‌سی اصلده (علی یوقلاغان چاقده) دیگان سوزدر. اصلنچه سوْیله‌نگانده بو جمله حال جمله‌سی بولمی، بلکه مفعول فیه‌نك توصیف جمله‌سی بولا .

١٤) توْصیفْ. (تقیید)

٢٦٥) گپ اچنده‌گی بر قیدکه وصف ایتوْب سوْیله‌نگان جمله‌لر «توصیف» جمله‌سی دیب آتالالر:

١) مضاف الیه وصفی: خلق یاراتقان علینك کوکلی شاددر.
٢) مفعول الیه وصفی: خلق یاراتقان علیگه قزغوچیلر کوبدر.
٣) مفعول به وصفی: خلق یاراتقان علینی دشمان کوروچیلرده بار.
٤) مفعول فیه وصفی: خلق یوقلاغان چاقده طاوشلانو یارامی.
٥) مفعول منه وصفی: بالالر اوینی طوْرغان ییردن آقرن بارو کیره‌ك.

٢٦٦) توصیف جمله‌لری گپنك باشنده بولسه‌لر، کیری اوْتور ایله آیروْب یازلمیلر :

« خلق یاراتقان علینك کوکلی شاددر » جمله‌سن :

« خلق یاراتقان، علینك کوکلی شاددر » ره‌وشنده یازو درست توگلدر. چونکه کیری اوْتور ایله آیرو سوزنك معناسن اوزگه‌رتو احتمالی باردر.

٢٦٧) توصیف جمله‌لری قایسی گپلرنك اورتالغنده، یعنی صاحبی ایله حکمی آراسنده بولا :

علی، خلق یوقلاغان چاقدہ کیلدی؛

علی، خلق جییلغان اورامدن قایتدی؛ کبی.

بوندی گبلردہ باش گبنگ صاحبی توصیف جملہ‌سندن کیری اوتور ایلہ آیرلا.

۱۵) تشبیه.

۲۶۸) بر گبکہ مثال کبی ایتوب سویلہ‌نگان جمل (**تشبیه**) جملہ‌سی دیب، آتالا:

علی عالم بولغان کبی، ولی‌دہ عالم بولور؛ نیچك ولی او سدی، شونگ کوك علی‌دہ اوسہر؛ کبی.

۲۶۹) تشبیه جملہ‌سینگ حکمی صاحبینہ مضاف قیلوب ئہیتلسہ، مثال بولوب قالا، مذکور جملہ‌نی (علینگ عالم بولغانی کبی ولی‌دہ عالم بولور) دیب، ئہیتو کبی.

۲۷۰) تشبیه جملہ‌سی قای وقتدہ گبنگ اورتاسندہ بولا:

« علی ولینی، بای یالچیسن اورشقان کبی، اورشقان ».

۱۶) تردید.

۲۷۱) بر گبدن صونگ اول گب اورنینہ احتمال طوتلوب ایکنچی جمل سویلہ‌نسہ، اول جمل (**تردید**) جملہ‌سی دیب آتالا: ٤٤

علی ولینی چاقرغاندر، یا کہ ولی چاقرلمیچی اوزی کیلگاندر.

۲۷۲) قایسی عبارہ‌لرنگ صوگغی ایکی جملہ‌سی‌دہ (تردید) بولا:

اورامدہ بر طاوش بولدی: یا خلقلر طالاشقانلردر، یا کہ بالالر اویناغانلردر.

بز دوستلانا آلمیمز: یا برمز خلقسزمز، یا کہ برمز هوالیمز کبی.

۱۷) تفسیر.

۲۷۳) بر گبنگ معناسن یاخشیلاب آنگلاتو اوچون آرتدرلغان جمل (**تفسیر**) جملہ‌سی دیب آتالا: مین بوگون بیك طرشدم، یعنی همان درسمنی اوقودم؛ علی شار طلاغان ایکان، یعنی بولگان ایکان کبی.

۱۸ تفصیل.

۲۷٤) بر گبنی یاخشی آنگلاتماغان بر حکمنی آنگلاتو اوچون آرتدرلغان جمل «تفصیل» جملہ‌سی دیب آتالا:

١) ایندی بلدم :   سز اوپکه‌له‌دگز.

٢) آرتندن قاراغاچ کوردم: علی جه‌یه‌وله‌ب بارا.

٣) آخری اوزینه ئه‌یتدم: آتکز آراچق، دیدم.

٤) اول شوندی دیوانه: هیچ بر نه‌رسه‌دن قورقمی.

٥) علی شول قدر آچولاندی: ایرنلری قالترادی.

٦) علی شول قدر قزقسندی: کوله کوله اچی قاتدی.

٧) علینك یورطی شوندی یاخشی اشله‌نگان: گویا بر سرای بولغان؛

٢٧٥) تفصیل جمله‌سندن الك ایکی نقطه یازلا.

٢٧٦) قای وقتده تفصیل جمله‌سندن الك فارسیچه (که) دیگان سوز آرتدرلا. بو (که) دیگان سوز تورکینك اوزنده یوق. فارسیدن آلنغان. اگرده تفصیل جمله‌سندن الك (که) یازلسه، ایکی نقطه اورنینه بر کیری اوتورگنه یازلا:

١) ایندی بلدم، که سز اوپکه‌له‌دگز.

٢) آرتندن قاراغاچ کوردم، که علی جه‌یه‌وله‌ب بارا.

٣) آخری اوزینه دیدم، که آتکز آراچق. (دیدم کیره‌کمی)

٤) اول شوندی دیوانه، که هیچ بر نه‌رسه‌دن قورقمی.

٥) علی شول قدر آچولاندی، که ایرنلری قالترادی.

٦) علی شول قدر قزسندی، که کوله کوله اچی قاتدی.

٧) علینك یورطی شوندی یاخشی اشله‌نگان، که گویا بر سرای بولغان.

٢٧٧) تفصیل جمله‌سندن باشقه سوزلردن الك (که) دیگان سوزنی آرتدرو درست توگل. تاکه، یا که، بلکه، چونکه، حتی که اداتلری (تاشونك اوچون، که)، (یاشول، که)، (بل شول، که)، (آنك اوچون، که)، (حتی شول قدر، که) دیگان سوزلردن قسقارتلغانلر. که اورنینه کم یا کیم دیب ئه‌یتوده مقبول توگلدر.

٢٧٨) قای وقتده دلیل جمله‌سندن الکده (که) اداتی ئه‌یتله:
بازارغه باردم، که اون، مای آلیم کبی. بوکه اصلده (تاکه) در.

۱۹) تعقیب .

۲۷۹) بر گپدن صوڭ بولووی آڭلانغان جمله (تعقیب) جمله‌سی دیب آتالا: الك علی کیلدی، صوڭره ولی کیلدی؛ باشده علی کوردی، آندن صوڭ ولی‌ده کوردی . کبی .

۲۸۰) تعقیب جمله‌سی حال جمله‌سینه باشقه‌در: حال جمله‌سینڭ حکمی فعللرنڭ الکی یا صوڭغی حال صیغه‌لرنده بولا :

علی کیلگاچده، ولی کیلدی؛ علی کیلگانچی اوك، ولی کیلدی کبی .

۲۸۱) تعقیب جمله‌سی صوڭره کبی بر قید ایله بر جمله‌گه طاغلغان‌بولا:

الك علی کیلدی، صوڭره ولی کیلدی کبی .

۲۸۲) حال‌جمله‌لری،باش‌جمله‌دن‌الك‌سویله‌نه آلالر؛ تعقیب جمله‌لری الك سویله‌نه آلمیلر . صوڭره‌ولی کیلدی، الك‌علی کیلدی؛ دیب ئه‌یتو کیلشمی.

۲۰) روایت . (نقل)

۲۸۳) مقول بولغان جمله‌لر (روایت) جمله‌سی دیب آتالالر :

۱) علی ئه‌یتدی: «ولی یاخشی کشی» دیدی .

۲) علی: «ولی یاخشی کشی» دیب ئه‌یتدی .

۳) علی سویلی: «بو اش فائده‌لی بولماس» دی .

٤) علی: «بو اش فائده‌لی بولماس» دیب اویلادی .

۲۱) معترضه .

۲۸۴) بر گپ اچنده سویله‌نگان چیت جمله (معترضه) جمله‌سی دیب آتالا:

۱) علی، مین اویلیم، یاخشی کشیدر .

۲) علی، ولی ئه‌یته، یاخشی کشی،دی.

۳) علی بو یلده (اول بلطرده بولغان ایدی) توره بولدی .

۲۸۵) معترضه جمله‌سینڭ اوقولورغه تیبشلیلری ایکی اوتور آراسنده یازلا. اوقولمی قالورغه تیبشلیلری ایکی‌جه‌یه آراسینه یازلا. ایکی‌جه‌یه آراسنده بولغان معترضه‌لرگه اوقوچی کوز صالوب‌قنه کیته‌رگه تیبشلی. آنی اوقوگاه وقتده عباره‌نڭ معناسن چووالنا .

۲۲) قِیاسْ . (نِسبَتْ)

۲۸۶) (قاراغانده) قیدندن الك ئەیتلگان جمله (**قیاس**) جملەسی دیب آتالا: علی کیلگانگه قاراغانده، ولی کیلو آرتغراق .

۲۸۷) قیاس جملەلرینك قایسیلری الکی حال صیغەسی ایله سۆیلەنەلر :

علی سۆیلەگانچی، ولی سۆیلەو فائدەلیراق کبی .

۲۳) بِنا .

۲۸۸) قاراغانده قیدندن الك سۆیلەنگان جملەلرنك قایسیلری (**بنا**) جملەسی دیب آتالا: علی سۆیلەگانگه قاراغانده، ولی بای کشیدر.

علی سۆیلەگانگه بناءً، مین ولینی بای دیب بلدم .

۲٤) مَعْطُوفْ جمله .

۲۸۹) (ده، دخی، و، هم، ینه) کبی عطف اداتلری ایله بر گبکه طاغلغان جملەلر (**معطوف جمله**) دیب آتالالر :

علی کیلدی، ولی‌ده کیلدی؛ علی بلمی، ولی دخی بلمی؛

علی کیلدی هم ولی کیلدی؛ علی کیتدی، ینه ولی کیتدی کبی .

۳۹۰) یوغارده‌غی مثاللر باش گبکه معطوف بولغان جملەلردر. طاغلغان جملەلرنك‌ده معطوف جملەلری بولا. یوغارده صانالغان جملەلرنك‌کوبسینك برەر یا ایکیشەر معطوف جملەلری بولو ممکندر:

۱) شرط معطوفی : علی بارسه هم ولی‌ده بارسه، مین‌ده بارۇرمن .

۲) سبب معطوفی: علی فقیر بولغانغه کوره هم بالالری کوب بولغانغه کوره، (**آڭا**) مین یاردم ایتدم .

۳) دلیل معطوفی : علی خلقای کشی، چۆنکه هیچ کم آڭا دشمان توگل هم هیچ کمگه اول‌ده دشمان توگل .

٤) نتیجه معطوفی : علی همان فقیرلرگه صدقه اۆلەشه، آخری اول بیك جوماردر هم آنك مالی کوبدر .

۵) مقصود معطوفی: هر کم اشلەرگه تییشلی، طۆرۆرغه مالی بۆلسۆن اۆچۆن هم عمری راحت اوتسۆن اۆچۆن .

۲۵) اوُزوُن قیدْ.

۲۹۱) اوزلری گپ وجمله بولماسه‌لرده، قای وقتده قیدلی یا ایه‌لی قیدلرده جمله حکمنده صانالوب (**اوُزوُن قید**) اسمی ایله آتالالر:

۱) علینڭ ئه‌یتوُوینه قاراغانده، ولی بای کشیدر.

۲) علینی چاقروغه قاراغانده، ولینی چاقرو آرتغراق.

۳) علی کیلـگانچی، ولی کـلسوُن (بو،حال جمله‌سی توگل).

٤) علی اوغلینه کوره، ولی اوغلی اوتـکنره‌ك کورینه.

۲۹۲) اوُزوُن قیدلرنڭ جمله حکمنده آیرم معنالی بولغانلری کیری اوُتوُر ایله آیروُب یازلالر: (**مثاللرینه قارا**).

۲۹۳) معناسی بر جمله حکمنده بولماغان قیدلر بر نیچه شه‌ر بولوُب تزلسه‌لرده اوُتوُر ایله آیروُب یازلمیلر:

بای علینڭ کچکنه اوغلینه بزنڭ آولنڭ قارت ولینڭ الوغ اوغلی قارا طوری آتن کیچه بازارده یوُز اون صومغه کوُته‌رگه صاتقان. کبی.

جمله جمله‌لری.

۲۹٤) قای وقتده بر گپکه ایکی جمله طاغلا :

هنری بولماغان کشی، نی قدر اشله‌سه‌ده، خدمت حقی آرزان بولغانغه کوره، مالن آرتدرا آلمی. گپنده شرطده سبب‌ده بار.

۲۹۵) قای وقتده بر گپگه طاغلغان جمله‌نڭ اوزینه ایکنچی بر جمله طاغلا :

طاڭ آتقاچ، علی کیلسه، ایکیمز بازارغه کیته‌رمز. کبی.

بو عباره‌ده « طاڭ آتقاچ » جمله‌سی « علی کیلسه » جمله‌سینه طاغلغان حال جمله‌سیدر. « علی کیلسه » جمله‌سی صوڭغی گپگه طاغلغان شرط جمله‌سیدر.

کورشی گپلر.

۲۹٦) ایکی یه‌نه‌شه گپ بر برسینه آرتق یا بشوب طوُرماسه‌لر، یعنی برسی ایکنچیسن کوُتوُب طوُرماسه، هر ایکیسی بر برسینه «کورشی گپ» بولالر. کورشی گپلر قسقا بولسه‌لرده برسی ایگنچیسینه طاغلعان جمله‌ایتوُب

حسابلا نماسلر: علی چاقرغان. ولی کیلمه‌گان. شوندن اوپکه‌قوزغالغان کبی.

۲۹۷) اوشبو گپلرنی بر بر سینه طاغوب ئه‌یتوده ممکن:

علی چاقرسه‌ده، ولی کیلمه‌نلکدن، ایکی آراده اوپکه قوزغالغان کبی.

فِقره‌لی عباره‌لر. (پیر ییود).

۲۹۸) قایسی عباره‌لر، طاغلغان جمله‌لری بر نیچه بواو سببلی ایکی کیسه‌ککه بولنه‌لر، بولنگان‌عباره‌لرنڭ اوّلگی کیسه‌گی قانی طاوش بله، صوڭغیسی آقرن طاوش بله اوقولا. آندی جمله‌لر «فقره‌لی جمله» دیب آتالالر:

قدالرده کیلدی، وقت‌ده ییتدی، نی اوچوندر؟ نکاح‌ده اوقولمی، نعمت‌ده قویلمی. بای بولسه‌ڭده، اوتکن بولسه‌ڭده، دوست ایشڭ بولماسه، مشقتڭ کوب بولسه، دنیاده راحت کوره آلماسسڭ. کبی.

(فقره‌لی جمله‌لرنڭ احوالی علم بیان مسئله‌لرندن اولدیغندن نحوده‌تفصیل قیلنمادی.)

طنش بیلگیلری.

۴۹

۲۹۹) تورکیچه‌ده طنش بیلگیلری (۱۲)در: بر نقطه، ایکی نقطه، کوب نقطه، کیری اوتور، نقطه‌لی اوتور، بر صزق، ایکی صزق، سؤال بیلگیسی، طاوش بیلگسی، جه‌یه‌لر، اوتورلر، داللر.

۱) بر نقطه.

۳۰۰) بر نقطه هر بوتون گپدن صوڭ قویلا: علی بای. ولی کیچه اویله‌دن صوڭ بیك کوب یولداشلو ایله قالاغه کیتدی. کبی.

عربی گپلردن صوڭ نقطه‌اورنینه کاها یولدزده قویلا: پیغمبرمز حضرتلری: «خیر الناس من ینفع الناس *» دیمشدر. گبنده‌گی کبی.

۳۰۱) خط و کتابلرده اوز آلدینه بر یول ایتوب یازلغان سوزلردن صوڭده بر نقطه قویلا:

برنچی باب. ایکنچی فصل. سوز باشی. مقدمه. خاتمه. اعلان. تنبیه. فلان فلان اوغلی. ۱۹۱۰ سنه. (۱۵مارت.) قزان شهرنده.

۳۰۲) قسقالق اوچون برنیچه حرفی یازلوب بتمه‌گان سوزلردن صوڭ یازلمی قالغان حرفلرگه اشاره بولسون اوچون‌ده بر نقطه قویلا:
یازوچی ع. و. م. کبی. اصلده: علی ولی اوغلی محمودی دیگان سوزدر.

۲) ایکی نقطه.

۳۰۳) ایکی نقطه تزلوب صانالاچق سوزلر آلدندن قویلا: کشیده بیش تورلی طویو بار: کوز، قولاق، بورن، تل وتەن طویولری. مین بازارده آلدم: چای، شیکەر ھم کوفی. کبی.

۳۰٤) کوچرلوب ئەیتلەچك بر سوز آلدنده‌غی گبلردن صوڭده ایکی نقطه قویلا: اول ئەیتدی: «مین بارمیم» دیدی.
اول یازغان: «مین کیلەم.» دیگان. مشهور مقال بار:
«اورا آلماغان اولی کوسەك کوتەرور» دیگانلر.

۳۰۵) بوندی اورنلرده ایکی نقطه گبلردن صوڭغنه قویلا: کوچرلەچك سوزلردن آلده‌غی سوز اوزی بر گپ بولماسه، ایکی نقطه قویلمی، کیری اوتنور گنه قویلا.
مثلا مذکور گبلر بویله سویلەنسەلر، ایکی نقطه قویلمی:
اول، مین بارمیم، دیدی. اول، مین کیلەم، دیب یازغان.
تورکیده، اورا آلماغان اولی کوسەك کوتەرور، دیگان مقال بار.

۳۰۷) آلده‌غی گبکه دلیل یا نتیجه ایتوب سویلەنەچك گبلردن الكده ایکی نقطه یازلا:
مین اول مجلسکه بارا آلمادم: کیفم بولمادی.
مینم اول وقتده کیفم یوق ایدی: نی قدر تلەسەمده،
اول مجلسکه بارا آلمادم. کبی.
بوندی اورنلرده ایکی نقطه چونکه، شوڭا کوره کبی سوزلر اورنینه طورا. مذکور گبلرنی بویله ئەیتوده ممکندر: مین اول مجلسکه بارا آلمادم، چونکه کیفم بولمادی. مینم اول وقتده کیفم یوق ایدی، شوڭا کوره نی قدر تلەسەمده، اول مجلسکه بارا آلمادم.

۳۰۸) بر گبدن صوڭ بولاچق سؤال (مقدرگه) جواب بولغان جملەلردن الكده ایکی نقطه یازلا: مال کیتودن قورقمیم: وقت اوزودن قورقام. کبی.

۳) کوب نقطه .

۳۰۹) کوب نقطه بر سبب ایله ئه‌یتلمی قالغان سوزلرگه اشاره اوچون قویلا:
اول کشی حقنده توٌرلی خبرلربار... خیر احتمال افترادر.
اول کشی دخی اوپکه‌له گان ایمش... کبی.
بو صوڭغی نقطه‌لر اوپکه‌له‌گان کشینی خورلاب ئه‌یتله‌چك سوزلرگه اشاره‌در.
(احمق، خلقسز) کبی.

٤) کیری اوٌتوٌر.

۳۱۰) بر برسینه اداتسز معطوف بولوٌب تزلگان سوزلر آراسینه کیری اوٌتوٌر قویلا: علی، ولی هم عارف مکتبکه کیتدیلر. مینم دوستلرم: علی، ولی، احمد هم محمود افندیلر اوتکن، طرش، باطر وعقللیدرلر.
۳۱۱) بر ادات ایله معطوف بولغان سوزلردن الك کیری اوٌتوٌر یازو درست توگلدر. مذکور جمله‌لرده عارف، محمود وعقللی دیگان سوزلردن الك کیری اوٌتوٌر قویماسقه تییشلی.
۵۱
۳۱۲) معطوفده‌غی عطف اداتی آندن آلده‌غی سوزده‌ده بولسه، آنلرنڭ آرالرینه‌ده کیری اوٌتوٌر قویلا:
بزگه علی‌ده، ولی‌ده کیلدیلر. بو کشی یا علی، یا ولیدر.
هم قار، هم یاغموٌر ایکسی برگه یاودیلر.
نی کتابنی، نی دفترنی بیرمی.
۳۱۳) برگبکه طاغلغان جمله اول گبنڭ سوزلرندن کیری اوٌتوٌر ایله آیرلا: اگر اول چاقرسه، مین باروچی. چاقرماسه، بارمیم. اوزی بیك اوتنگانگه کورره، مین‌ده باردم. اول باشده اوزی آچولاندی، شوندن صوڭ مین‌ده قاتی جواب بیردم. مین آنڭ اوتنچن طڭلادم، چوٌنکه بیك انصافلی کورندی، مین آڭا کوب سوزلر ئه‌یتدم، لکن اول اخلاص ایله طڭلامادی بوغای. اول بیك قورقدی، اما مین قورقمادم. اول اوزی احمقلق قیلدی، یعنی درسینه‌طرشمادی. کبی.
۳۱۴) جمله‌گه اوٌشاغان اوٌزوٌن قیدلرده باش گبنڭ سوزلرندن کیری اوٌتوٌر ایله آیرلار: علی، اوزینڭ طرشووی آرقاسنده، بو یل صنفنده برنچی بولدی. کبی.

۳۱۵) چونکه، آنك اوچون، شونکا کوره، بس، لکن، اما، یعنی کبی، رابطه‌لر آلدندن هر وقتده کیری اوتور قویلا.

۳۱۶) گپ آراسنده ئه‌یتلگان' منادالر، صوتلر، یوق، اییو کبی سوزلر گپ سوزلرندن کیری اوتور ایله آیرلالر:

علی، تگی کتابنی میگا بیر. تگی کتابنی میگا بیر، علی.

تگی کتابنی، علی، میگا بیر. های، علی کیتکان.

علی کیتکان، آخ. علی، آنه، بارا.

یوق، علی بارمی. علی، یوق، بارمی. علی بارمی، یوق.

اییو، علی بارا. علی، اییو، بارا. علی بارا، اییو. کبی.

۳۱۷) گپ آراسینه قاتشقان چیتره‌ك سوزلرده گپ سوزلرندن کیری اوتور ایله آیرلالر: مینم گمانمچه، علی بای کشیدر.

علی، خلق سوزینه قاراغانده، بای کشیدر.

علی، دیگان ولی، بیك بای کشی، دیگان.

اول، مین بارا آلمیم، دی.

۳۱۸) کیری اوتور طوقتابراق اوقورغه تییشلی بولغان سوزلردن صونکده قویلا: مین علینی، کورشی بولغانلغندن رعایه قیلام. یوقسه، مین آنکا، هیچ التفات قیلماس ایدم. شولای، اول بلگاندر ایندی. یاری، بارماسه‌گزده یاری. اول، نی اوچون کیلگان ایکان؟. بو، نی سببدن آنده قالغان ایکان؟. بو، یورطنك قابقاسی.

۳۱۹) کوره کوره، قاری قاری،بارا بارا، تیز تیز، کبی ایککی قات ئه‌یتلگان سوزلر آراسینه توركیده کیری اوتور قویماسقه تییشلی. بوندی یه‌نه‌شه سوزلر آراسینه بر صزق صزوده معقول توگلدر.

تنبیه: گپکه طاغلغان جمله‌لرنك قایسیلری باش گپ سوزلرندن کیری اوتور ایله آیرلاچقی وقایسیلری آیرلمایاچقی اوز بابلرنده بیان قیلنمشدر.

٥) نقطەلی اوُتوُر.

٣٢٠) نقطەلی اوُتوُر بر بر سینە آرتق یابشمیچی یەنەشە تزلگان گبلر آراسینە قویلا:
همەسی بر اشدە بولدیلر: علی اوقوُدی؛ ولی یازدی؛ محمود اوینادی؛ احمد یوُقلادی. کبی.

٣٢١) بر اولچەولی فقرەلی گبلردە فقرەلردە نقطەلی اوُتوُر ایلە آیرلالر:
علی هیچ بلمەگانلگندن آلداندی؛ ولی کوب بلگانلگندن اوُطلدی.

٣٢٢)) اوُزوُن گب اچندە بر سوزنی کیری اوُتوُر بلەگنە آیروبیتمسلك کورنسە، نقطەلی اوُتوُر ایلە آیرلا: علی‌دە، ولی‌دە، طاڭ آتقاچ‌دە، کیلسەلر؛ قر، اورمان وطاوغە چغارمز. کبی. بو گبدە شرط جملەسی باش گبدن آچغراق آیرلسوُن اوُچوُن کیری اوُتوُر اورنینە نقطەلی اوُتوُر قویلغان.

٦) بر صزق.

٣٢٣) بر صزق ایکی کشی آراسندە سوُیلەنگان سوزلردن الك قویلا.
اگردە اول کشیلرنڭ اسملری یازلماسە:
آرامزدە اوُشبو سوزلر کیچدی: — نی اشلەب اوُطوُراسڭ؟ دیدم. — سزنی کوُتوُب اوطوُرام، دیدی. کبی.

٣٢٤) اگردە سوزلرنڭ آلدندن سوُیلەوچیلرنڭ اسملری یازلسە، صزق یازلمی، آنڭ اورنینە ایکی‌نقطە‌یازلا: مین: نی اشلەب اوطوُراسز، دیدم.
اول: سزنی کوُتوُب اوطوُرام، دیدی. کبی.

٣٢٥) قسقالق اوُچوُن الکی گبدەگی بر سوزنڭ صوڭغی گبدە ئەیتلمی قالغان طوریسندە بر صزق صزلا: آنلرنڭ توُرلیسی توُرلی یاققە طارالدیلر: علی کیتدی بازارغە، ولی ـ باقچەغە، احمد ـ مکتبکە. کبی.

٣٢٦) یازغاندە یا باصقاندە بر یولغە صیماغان سوزنڭ صیماغان یارطیسی ایکنچی یولغە کوچرلسە، سوزنڭ بولنگانن آڭلاتو اوُچوُن بر صزق صزلا:

ابرا-	اسما-	مح-	من-	اس-	عبد-
هیم	عیل،	مود	هاج،	کندر	الرحمن کبی

۳۲۷) يولغه صيماغان سوزنى بر صزق ايله بولۇنك قاعده‌سى باردر. تل‌سه قاى ييرندن بولو درست توگلدر. سوزنك بولنۇب ايكنچى يولغه چققان قدرينك باشنده‌غى حرفى حركتلى بولو تييشلىدر. **ابراهيم‌نى (ابر- اهيم)، اسماعيل‌نى (اسم- اعيل)** ديب ، **محمودنى (محم- ود)** ديب ، **منهاج‌نى (منها- ج)** ديب، **اسكندرنى (اسك- ندر)** ديب بولو درست توگلدر.

۳۲۸) قاى وقتده بر سوزنك معناسى آلدندن‌ده بر صزق صزلا: **حرف- برطاوش ديگان سوز؛ كلمه- بر سوز ديگان سوز** كبى .

۳۲۹) رقملر آراسنده بر صزق صوڭغى رقمنك الكى رقمدن آلنغانن كورسه‌ته: ۱۰-٤=٦ كبى . **اوندن دورت آلنغاچ آلتى قالا** ديمك .

۷) ايكى صزق.

۳۳۰) ايكى صزق ايكيسى بر معناده بولغان سوزلر آراسينه صزلا: **(طعام = آش)، (شهر = قالا)** كبى .

۳۳۱) رقملر آراسنده بولغان ايكى صزق اول رقملرنك حاصلى بر ايكانن كورسه‌ته: ۱۰-٤=٦ * ۱۰×٤=٤۰ كبى .

۸) سؤال بيلگيسى.

۳۳۲) سؤال بيلگيسى بولغان (?) صوراب ئه‌يتلگان سوزلردن صوك يازلا: **على كيلديمى ? ولى كيتديمينى ?** كبى .

۳۲۲) درستلگى شبهه‌لى بولغان سوزدن صوك ايكى سؤال بيلگيسى يازلا: **سۆيله‌ولرينه قاراغانده على بايغان ايمش??** .

۹) طاوش بيلگيسى.

۳۳۴) طاوش بيلگيسى بولغان (!) قچقرۇب يا عجبسنۇب ئه‌يتلگان سوزلردن صوك يازلا: **اى! على! كيل بيرى تيز ره‌ك! آخ! على قاچقان!** كبى.

۳۳۵) قچقرو يا عجبسنو آرتغراق بولغانده ايكى طاوش بيلگيسى يازلا: اما اوچ ايتۇب يازلمى: **آبزى!! طوقتا ئه‌لى!! قارا، على تيلرگان،دى!!** كبى.

۳۳٦) سؤال وطاوش بيلگيلرى يانينه نقطه واۆتۆر قويو درست توگلدر.

۱۰) جه‌یه‌لر.

۳۳۶) بر سوزنی یـاخشی آکلاتو اوچون اورتاغه قسدرلغان سوزلر جه‌یلر آراسینه یازلالر: **علی افندی ولیمه (طوی مجلسی) اوچون دعوتنامه (چافرو خطی) نشر قیلغان (طاراتقان).**

۳۳۷) بر سوزدن صوڭ خاطرگه کیلچك اش حقنده تنبیهلرده جه‌یه‌لر اچینه یـازلالر: **مین سزگه بو خطمده (الکی خطمده نی یازغانمنی شاید اونوتماغانسز) سودا حاللرن یاز امن.**

۳۳۸) جه‌یه‌لر اچنده‌گی سوزگه کوز صالوب‌قنه کیتو تیبشلی. آنی قاتشدروب اوقو نادانلقدر. اوقیسی کیلـگان کشی جه‌یه‌لر آلدندن (یعنی) دیگان سوزنی آرتدروب اوقوسه، کوبنسچه مراد اوزگه‌رمی.

۳۳۹) حرفلر ایله قاتشوب صاتاشماسون اوچون رقملرنی جه‌یه‌لر اچینه قویوده ضرر یوقدر. **بوسوزلر (۱۹۱۰) نچی یلده (۱۶) نچی مارتده یازلدی.** کبی.

۱۱) اوتورلر.

۳۴۰) اوتورلر کوبنسچه مشهور ذاتلرنڭ اسملرینڭ هر ایکی طرفینه قویلالر: **خلقلرنی طوری یولغه کوندرو اوچون „الله تعالی“ حضرتلری „محمد“ پیغمبر حضرتلرن یوللاغان. „یولدز“ گازیته‌سی قزان شهرنده چغا.** کبی.

۳۴۱) بر نه‌رسه‌گه خاص ایتوب قوشلغان سوزلر عام معنالری ایله صاتاشدرلماسونلر اوچون ایکی اوتور ایله یازلالر: **آی ویولدز خبرلری „یـولـدز“ ده کوب یازلالر. قـای وقتده „وقـت“ ده خارجی خبرلر کوب بولا.** کبی.

۳۴۲) بر کشیدن یا کتابدن کوچروب ئه‌یتلگان سوزلرنڭ باشینه‌ده آخرینه‌ده اوتورلر قویلا: **پیغمبرمز: „اوزگه تله‌گاننی باشقه کشیگه‌ده تله، اوزگه تله‌مه‌گاننی باشقه‌غه‌ده تله‌مه“ دیمشدر** کبی.

۳۴۳) ایه‌سینه بیك موافـق بولماغان اسملرده ایکی اوتور ایـله چولغاب یازلالر: **علی افندی „محرر“ وولی افندی „مدرس“ بولغان ایمش دیـب ایشتدم! بـو افندیلر بـو الـوغ درجه‌لرن کوته‌ره آلورلر میکان ؟** کبی.

۱۲) دالـلر.

۳٤۴) ایکی اۇتۇر اورنینه قای وقتده (« ») رەوشنده داللر قویلادر: قزان خانلری خاتۇنلرندن مشهور «سۇیم بیکه»نڭ آتاسی «یوسف میرزا»: «مـڭ دوستنی برگه، بر دشماننی مڭـگه حسابلارغه کیرەك» دیمشدر.

۳۴۵) ایکی یاغینه ایکی اۇتۇر یـا دالـلر قویلاچق سوزلر گبنڭ اورتاسنده بولسەلر، گپ سوزلرندن ایکی یاقدن کیری اۇتۇرلر یاصزقلر ایله آیرلسەلرده یاری.

هِجالر. (*)

(بولك)

۳٤٦) سوزلرنڭ کوبسی بر نیچه بولـکدن قوشلغان بولا. اول بولـکلرنڭده کوبسی برنیچه حرفدن قوشلغان بـولا. چانا، طابا کبی سوزلر ایکیشەر بولـکدن قوشلغانلر. بو بولـکلر اوزلری ایکیشەر حرفدن قوشلغانلر.

۳۴۷) سوزنـڭ هر بولـگی (هجا) دیب آتـالا. (چانا) دیگان سوزده ایکی هجا بار. برسی (چا)، ایکنچیسی (نا). (طابا) دیگان سوزدەده ایکی هجا بار: (طا)، (با). (یاباغا، باغانا، قاراما، چاباتا، آلاشا) دیگان سوزلر اۇچەر هجالی.

۳٤۸) (طاری، طانو، طانۇ، قورا، قوزی، اوقۇ، یۇقۇ، طۇرو، قیلا، قیلو، بیزه، بیزی، تۇره، تۇزی) کبی سوزلرده ایکیشەر هجالی.

۳۴۹) قایسی سوزلرنڭ هجالری اۇچەر حرفـلی بـولا: قال ـدی، طول ـدی، کیل ـدی کبی.

۳۵۰) قایسی سوزلرنڭ برەر هجالری دورتەر حرفلی بولا: طارتـ ـدی، تۇرتـ ـدی، سۇرتـ ـدی کبی.

۳۵۱) قایسی سوزلرنڭ برەر هجالری برەرگنه حرفلی بولا: صـ ـنا، صـ ـرا، قـ ـرا، صـ ـنو، صـ ـرو، قـ ـرو کبی.

۳۵۲) قایسی سوزلر برگنه هجالی بولالر: بار، بور، بیر، بەر، بۇر، بر کبی.

(*) هجا بابی صرف احکامندن بولسەده، بو کتابده «باسو وشعر» بابلرینەمقدمەایتۇب درج قیلندی.

۳۵۳) بتر ، کرش ، طرش ، قرق ، قزق کبی سوزلرده طاوشلی حرف یازلماسه‌ده، ایکیشه‌ر هجالیدرلر. چۆنکه آنلرنڭ قلقه‌لری یازلماسه‌ده ، طاوشلی حرف اورنینه طۆرا .

۳۵۴) قارت ، طارت ، صارت ، قۆرط ، یۆرط ، مورط کبی سوزلر دورت حرفلی بولسه‌لرده بره‌رگنه هجالیدرلر.

شِعْرلر.

۳۵۵) کۆیلی سوزلرنڭ تیگزلگی هجالری بله اولچه‌نه. هر کۆیلی بر (شعر) دورت کیسه‌ك بولا. بودورت کیسه‌کنڭ هجالری اوزینه کیره‌ك قدر صانغه طولۆرغه کیره‌ك. طولماسه‌ده، آرتسه‌ده، کۆی کیلمی، شعر بۆزلا.

۳۵۶) ایسکی تاتار شعرلرینڭ کوبسنچه برنچی واۆچنچی کیسه‌کلری سیگزه‌ر هجالی، ایکنچی ودورتنچی کیسه‌کلری، یدیشه‌ر هجالی بولالر:

فا عـ لا تن ، فا عـ لا تن * فا عـ لا تن ، فا عـ لات *

١ ٢َ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ١ ٢ ٣ ۴ ٥ ٦ ٧

فا عـ لا تن ، فا عـ لا تن * فا عـ لا تن ، فا عـ لات *(١)

١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧

کو رد کم ساعت جِهانده * کیتدی ظُلْمَتْ کیلدی نور *

١، ٢، ٣، ٤، ٥ ٦ِ، ٧، ٨، ١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧

سین قۆیاشسڭ یاکه آیسڭ * یا که جنت اچره حور *

١، ٢، ٣، ۴، ٥، ٦، ٧، ٨، ١، ٢، ٣، ۴، ٥، ٦، ٧

۴۵۷) قایسی شعرلرنڭ هر کیسه‌گی سیگزه‌ر هجالی بولا:

خُدَا رَبِّمْ بِنَمْ حَقَّا - مُحَمَّدْ دُرْ رَسُولُ اللّٰهْ *

١ ٢ ٣ ۴ ٥ ٦ ٧ ٨ ١٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨

هَمِ اسْلَامْ دینیدر دینم - کِتابمدر کَلَامُ اللّٰهْ *

١ ٢ ٣ ۴ ٥ ٦ ٧ ٨ ١َ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨

(١) علم عروضچه بو کۆی بحر رمل مثمن مقصورغه کیله‌در.

۳۵۸) اوزون كوبلی شعرلرننك كیسه‌كلری اونار هجالی بولا :

آق ایدل صالقن، صولری طولقن * طولقنلری کیلوب‌ده قاقماسون *
۱ ۲ ۳ ۴۵ ۶ ۷ ۶ ۷ ۹ ۱۰ ۱ ۲ ۳ ٤ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰

بر گز آی کوك، بر گز قویاش * یامان کوزدن خدایم صاقلاسون *
۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰

۳۵۹) شعرلرننك قابسیلری اون برر هجالی‌ده بولالر:

جهانده ، طاب‌مادم بر یارِ صادقْ * (طوغری)
۱، ۲، ۳، ۴، ۵،۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

که دَرْ دی دَرْ دیمه اولا موافق * (جایلی)
۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

اگر طاب‌مدم ایسه بر یار صادق *
۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

موافق دیگانم چقدی ، منافق * (ایکی کوکللی)
۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

۳۶۰) بو زمانده چقان یاکا شعرلرننك هجالری تورلیچه بولا. حاضرگه بو، کیره‌گنچه تیکشروب اولچه‌نمه‌گان. هجالرنی آیروغه اوستاروانچون ادبلی شعرلرننك هجالرن صاناب قارارغه کیره‌ك .

باسو. (نبره، اوداریننیه.)

۳۶۱) هرتلده سوزلرننك بر هجاسی باسوبراق ئه‌یتله، باسوب ئه‌یتوگه تورکیچه (باسو) ، عربچه (نبره)، روسچه (اوداریننیه) دیلر.

۳۶۲) هرتلده برگنه‌هجالی‌سوزلرننك‌باصولری‌شول برهجاننك اوزنده‌بولا: آل ، ایل ، اول ، بر، قارت کبی .

۳۶۳) تورکچیه‌ده ضمیر، اسم، صفت وعددلرننك باسولری ایك صوكغی هجالرنده بولا: تگی ، اوشبو ، بیکتیمر ، صاندوغاچ ، قارا ، ماتور ، طوغز ، آلتمش کبی .

٣٦٤) اگرده بو سوزلرگه بر طوتاش ادات یا عدد قوشلسه، باسولری شول آداتنك هجاسینه کوچه: **تگیلر، اوشبولر، بیکتیمرنك، صاندوغاچقه، قارالق، ماتوردن، طوغزنچی، آلتمش بر** کبی.

٣٦٥) سوزلرنك اوّلینه بر ضمیر، صفت، عدد یا ادات قید بولوب قوشلسه‌ده، باسولری بته، آنك اورنینه قوشلغان سوزنك باسووی قوّتلنه: **بو بالا، تگی کشی، طرش بالا، یالقاو کشی، سیگز بالا، طوغز کشی، هیچ بر بالا، هر کشی** کبی.

٣٦٦) بو سوزلرنك باسولری اوزلرینه قوشلغان آداتلرنك همه‌سینه کوچمیلر. قایسیلرینه‌غنه کوچه‌لر. مثلا (**چه، بله، اوچون، کوك، توگل**) اداتلرینه سوزنك باسووی کوچمی، لکن اول اداتلرنك اوزلرنده‌ده باسو بولمی: **بیکتیمرچه، صاندوغاچ بله، بیکتیمر اوچون، صاندوغاچ کوك، ماتور توگل** کبی.

٣٦٧) صاین، طابقر کبی قیدلرنك‌ده بر سوزگه قوشلسه‌لر، باسواری بولمی: **کون صاین، بیش طابقر** کبی.

٣٦٨) مگر صوراب یا قزقسنوب ئه‌یتلگان گبده بولغانده‌غنه سوزلرنك باسولری اوزلرینه قوشلغان ادات وقیدلرگه کوچه: **بیکتیمرچه؟ صاندوغاچ بله؟ بیکتیمر اوچون؟ صاندوغاچ کوك؟ ماتور توگل؟ کون صاین؟ بیش طابقر؟** کبی.

٣٦٩) وجودی فعللرنك کوبسینك باسولری صوڭغی هجالرنده بولا: **آشاو، آشامق، آشادی، آشاغان، آشار، آشاسی، آشاسون، آشاسه، آشامالی، آشاب، آشاوچی** کبی.

٣٧٠) عدمی فعللرنك کوبسینك باسولری عدمیلك اداتی بولغان (ما، مه) دن آلده‌غی هجالرنده بولا: **آشاماو، آشامامق، آشامادی، آشاماغان، آشاماسون، آشاماسه، آشامامالی، آشامیچی، آشاماوچی، تلمه‌و، تلمه‌مك، تلمه‌دی، تلمه‌گان، تلمه‌سون، تلمه‌سه، تلمه‌ملی، تلمه‌وچی** کبی.

۳۷۱) مگر برنچی مستقبلنك عدمیلرینك باسولری عدمیلك اداتی بولغان (ماس، ما، مس، مه) هجالرنده بولا: آشاماس، (آشاماسلر)، آشاماسسك، آشاماسسز، آشامام، آشامامز، بلمس، (بلمسلر)، بلمسسك، بلمسسز، بلمه‌م، بلمه‌مز کبی.

تنبیه: بلمسلر ایله آشاماسلرنك باسولری (لر) هجاسنده‌در.

۳۷۲) استه‌و امرینك مخاطب صیغه‌سینك باسووی برنچی هجاسنده بولا: کیتر، سیمر، کوچر. آشا، آرالا، طورا، طومالا، اویوشدر، قاراشدر، قالترات، یوموشات کبی.

۳۷۳) قایسی امرلرنك مخاطب صیغه‌لرینك جمع اداتی بولغان (ڭز)دن آلده‌غی هجاده بولا: آشاڭز، آرالاڭز، طوراڭز، طومالاڭز کبی.

۳۷٤) بویورِوب صوراب یاقرقسنوب ئه‌یتلگان گبلرده باسو بویورلغان صورالغان یا قزقسنغان سوزلرده کو برەك بولا. بو باسوغه گب باصووی دییله: میڭا صو بیرڭز، صو بیرڭز میڭا. کبی. ٦۰

۳۷۵) شعرلرده باسو شعرنك کوینه قاراب اوزگه‌روه ممکندر. بوڭا «حریت شعریه» دییله.

۳۷٦) قید واداتلرنك باسولری توررلیچه بولا کو بسنده صوڭغی هجالرنده بولسه‌ده، قایسیلرنده الکی هجالرنده بولا: مثلا: همه، شاقتی، بلطر، بوروِن، صوڭره، گویا، شاید، کاشکه، لکن، قایچان، قایا، ئه‌لی (*)

۳۷۷) بر سوزگه بر ادات طوتاشسه، اول سوزنك باسووی شول اداتقه کوچکانی معلومڭز. اگرده شو اداتلی سوزگه ینه ایکنچی بر ادات کیلوب قوشلسه، باسو آڭا کوچه، اوچنچی، دورتنچی اداتلرغه‌ده کوچه: باقچه، باقچه‌ده، باقچه‌ده‌غی، باقچه‌غیلر، باقچه‌ده‌غیلرغه کبی.

۳۷۸) سوزنك باسووی بیشنچی وآلتنچی اداتلرغه کوچمس: باقچه‌ده‌غیلرغه‌ده، باقچه‌غیلرغه‌ده‌می؟ کبی.

(*) ئه‌للەنك باسووی سوزینه قاراب توررلیچه بولا.

۳۷۹) تورکیچه‌ده باسووی آخرنده بولوب یورگان بر سوزنڭ آخرینه بره‌ر حرف آرتدروب روسچه بر صفت یاصالسه، باسووی کوچمیچی اورنینده قالا: مقصود ـ مقصودف ، مقصودفلر، قزان ـ قزانسکی ، قزانسکیلر کبی .

۳۸۰) تورکیچه‌ده استعمال قیلنا طورغان بر سوزگه بره‌ر حرف یا سوز آرتدروب عربچه یا فارسیچه بر سوز یاصالسه، باسووی آخرغه کوچه : مقصود ـ مقصودی ، مقصودیان ، مسافر ـ مسافران ، مسافرخانه کبی.

املا قاعده‌لری .

۳۸۱) تورك تلنده هر سوز ترتیبلی مدرسه‌لرده اوقوغان عالم کشیلرنڭ آوزندن ایشتلگان حرفلری بله یازلورغه تییشلی هم هر سوز یازلغان حرفلری بوینچه اوقولورغه تییشلی .

۳۸۲) مگر بر نیچه سوز ، یا ییگللك اوچون ، یا باشقه بر سببدن آوزدن ایشتلگانچه یازامیلر، آندی سوزلر یازلغانچه اوقولمیلر، بلکه تلده‌سویله‌نگانلرنچه اوقولالر . آندی‌سوزلرنی آلده‌کورسه‌تلگان‌قاعده‌لر بوینچه یازارغه کیره‌ك . بلور بلمس خطا یازو زور عیبدر . هیچ بر ملتده سوزلرنی نحو کتابلرینه خلاف ایتوب یازو مقبول توگلدر . نحوچه یازا بلمه‌گان کشیلر نادان کشیلردن حساب قیلنالر .

۳۸۳) کوب استعمال قیلنا طورغان اداتلرنڭ اوستلی حرفلری آساتلق اوچون (ه و ا) دن‌باشقه یازلالر :لر، لر، مك، مق، چك، چق، دن، مس کبی. (*) مگر قالن طاوشلی عدمی مستقبل صیغه‌سینڭ اداتی اولان (ماس) الف ایله یازلا: یازماس ، اوقوماس کبی .

۳۸۴) کوب استعمال قیلنمی طورغان اداتلرنڭ اوستلی حرفلری (ه، ا) بله یازلالر: ره‌ك ، راق ، ده‌ش، داش، سمه‌ن ، سمان، سمه‌ك، سماق کبی.

۳۸۵) ایشتلگان ماضی وحال اداتلرینڭ اوستلی حرفلری الفسز ئه‌یتلسه‌لرده، الف بله یازلالر؛ چونکه (گ ، ك) حرفلرن الف ایله قوشوب یازو اوڭغایراقدر: کیلگان ، کیتکان ، کیلگاچ ، کیتکاچ ، کیلگانچی ، کیتکانچی کبی .

٦١

(*) واق اداتلرنڭ همه‌سی بر سوزگه قوشلوب یازلالر. قوشلغان سوزلرینڭ آخرغی حرفی اوزوك حرف بولغانده‌غنه قوشلمیلر. اوچون، بله، کوك، اوك، توگل کبی اداتلرغنه آیرم یازلالر.

۳۸۶) مفعول الیه اداتلری (گه، غه، که، قه) رەوشلرنده یازلالر:
ییرگه ، قرغه ، اشکه ، آشقه کبی.

۳۸۷) (سه، ده، نه، مه، چه) اداتلری قالن حرفلی سوزلردن صوگره الف طاوشی ایله ایشتلسه‌لرده، هر وقت (ه) ایله گنه یازلالر: یازسه ، قالاده ، آنگچه ، آقچه ، طونینه ، طونیمه کبی مگر قالن حرفلی مفعول وعدمی امر صیغه‌لرنده (ما) الف ایله یازلا: یازما، باسما، یازما(کتاب)، باسما(کتاب)کبی.

۳۸۸) طولی اۇتۇرلی حرف، سوزنڭ آخرنده بولسه، هر وقت (نقطه‌سز) یا ایله یازلا: بلدی ، بلدیلر، بلوچی ، بلمکچی ، بلگانچی ، بلمیچی، بله‌سی ، یازاسی ، طاری ، طاشی ، طوری کبی.

۳۸۹) طولی اۇتۇرلی حرف، سوزنڭ باشنده یا اورتاسنده بولسه، واو بله یازلا. بو واو چن واو بولۇب اوقلۇب سوزنڭ معناسن اوزگه‌رتۇرلك بولغانده، اۇستینه اۇتۇرعلامتی قویۇب کیتو معقولدر. طولی اۇتۇر طاوشی واو بله اۇتۇرطاوشلری آراسنده ایکی آراده (بین بین) بولغانلقدن علامتی واو بله اۇتۇرنڭ هر ایکسندن عبارت بولۇرغه تییشلیدر. یاۋروپا تللرنده آندی متوسط طاوشلرنڭ علامتلری ایکی حرفدن قوشۇب یاصالغان: ٦٢
اۇچ ، اۇچۇن ، قارلۇغاچ ، قارلۇغان ، بۇرلۇگان کبی.

۳۹۰) (اورن ، بۇرن) دیگان سوزلرنڭ (ر) لری طولی اۇتۇرلی بولسه‌لرده، مضاف بولغانده (اورْنی ، بۇرْنی) دیب سکون بله سۇیله‌نگانلکلرندن واو بله یازلمیلر.

۳۹۱) (بۇلۇن ، بولۇط) دیگان سوزلرنڭ (ل) لری مضاف بولغانده سکونلی بولمیلر. شول سببدن هر وقت واو ایله یازلالر.

۳۹۲) (یۇلدز، کۇندز، قۇندز، قۇیرق) کبی سوزلرنڭ آخردن ایکنچی حرفلری سکون ایله اوقلو احتماللری یوقلغندن واو ایله یازلمیلر. چۇنکه‌ضرور بولماغانده سوزنی واو بله طوطرو معقول توگلدر.

۳۹۳) (بلۇر، بلسۇن، بلۇب) صیغه‌لریده اۇتۇرلی واو بله یازلالر. اما (یازدڭ، یازدڭز، یازدم، یازدق) صیغه‌لری واو ایله یازلمیلر.

۳۹۴) مجهول صیغه‌لرینڭ (ن، ل) لرندن آلده واو هیچ یازلماسقه تییشلی:
بلندی ، یازلدی ، صاتلا ، آلنا کبی.

۳۹۵) امرنڭ مخاطب صیغه‌سینڭ آخرغی حرفی اۇتۇرلی بولغان

فعللرنڭ هر صيغەسى اۇتورلى واو بـله يازلا: **اوقۇ ، اوقۇدى ، طاشۇ، طاشۇدى** كبى. مگر بوندى سوزلرنڭ مجهول صيغەلرندەگنه واونى قالدرو درستدر: **اوقل ، اوقلدى ، طاشل ، طاشلدى** كبى .

٣٩٦) (ص ، ط) حرفلرى تۇركى سوزلرنڭ باشندەغنه يازلالر: **صاق ، صوق ، طاق ، طوق** كبى. مگر (**بلطر ، اوطۇن ، اوطۇر ، بطبلدق ، اوط ، بۇط ، بۇلۇط ، اۇصلى**) ديگان سوزلر خطا اوقۇلماسۇنلر اۇچۇن (ط ، ص) بله يازلالر.

٣٩٧) قالن اوقلۇرغه نيپشلى سوزلرنچكه ايتۇب اوقلۇب معناسى صاتاشۇرلق بولغاندە اۇستلرينه بر صزق صزلا:

بـول - بـول ، اول - اول ، اوچ - اوچ ، اۇچ - اۇچ ، اور - اور ، اۇر - اۇر ، اوز - اوز ، بۇر - بۇر كبى .

٣٩٨) عرب وفارسى تلندن تۇركيگه قاتشقان سوزلر كوبسنچه اوز قاعدەلرى بوينچه يازلالر: **قلم، كتاب، عالم، عليم، اولى، اعلى، مرتضى، مصطفى**

٣٩٩) اۇشبو سوزلر عرف قديم بوينچه بويله يازلالر:
آتكا، سيكا، ميكا، بوكا، شوكا، ياكا، سيكسان، تاتار، قزان. كبى.

٤٠٠) ياۋروپا تلـلرينه مخصوص بولغان بـاش حرفلر عرب تلندە بولماغانلقدن عرب حرفى ايـله يازلا طۇرغان تۇركى تلندەدە يوقدر. آناقلى سوزلرنڭ آچق كورنووى كيرەك بولغاندە هر حرفن قالن ايتۇب يازو نيپشليدر.

تۇرلى قيد، صوت واداتلر.

بالالرغه بـو اداتلرنڭ معنالرى معلوم اولديغندن بيان ايدلمەدى . معلوم بولماسلقلرن معلملر مثاللرى ايله ئەيتۇب آڭلاتمالى .

ا: آ ، آه ، آخ ، آى ، آبا ، آباو، آلاى، آيهاى، ئه، ئەى، ئەنـه ، ئەلله، ئەلى ، اييۇ، اى ، ايخ ، ايڭ ، ايله، ايندى ، اوه ، اوخ ، اوف ، اويله ، اوك، اوق، اۇطرى ، اۇچۇن ، اوزى ، اما ، اصلا ، اگر ، البته .

ب: باشقه ، بلكه ، بيك، بله ، بوغاى ، بايا ، بلطر، بيرلى ، بايتاق ، بس .

ت : تا، تاکه ، تیك ، تیز ، تیکلی ، ت ، توگل . (۷)
چ : چو ، چه ، چاقلی ، چیکلی ، چوٝنکه ، چك ، چق، چی ،
چەن ، چان . (۱۰)
ح،خ: حتی ، خوش ، خیر، خیلی . (٤)
د : ده ، دخی ، دن ، در، دەش ، داش، دی . (۷)
ر، ز: رەك ، راق ، زیرا ، زیراکه . (٤)
س : سڭ ، سز ، سوٝن، سه، سی، سمەك ، سماق،
سنو ، ستو . (۹)
ش : شه، شب، شاوشو، شایی ، شیکللی، شاقتی، شەر، شاید (۸)
ص : صوڭ ، صوگره ، صاب (صالقن)، صاین . (٤)
ط : طب (طن) ، طاب (طازا) ، طاغی ، طاغن ، طابقر (۵)
غ : غه ، غی ، غاچ ، غان ، غن ، غنه . (٦)
ق : قدر، قایا ، قای، قایسی ، قایچان ، قه ، قان ، قاچ، قن، قنه. (۱۰)
ف : فو ، فر ، فقط (۳) ٦٤
ك : کم ، کاشکه ، کوره ، کوك ، کبی ، که ، کەی ، کان ،
کاچ ، کن ، کنه ، کب (کوك) (۱۲)
گ : گه ، گان ، گاچ ، گن ، گنه ، گویا ، گل ، گی . (۸)
ل : لر، لك ، لق ، لی ، له ، لا ، لکن ، لەب ، لاب. (۹)
م : مه، ما ، مس، ماس ، مك ، مق ، می، موٝنه ، مگر، مثلا. (۱۰)
ن : نکی ، نقی ، نچی ، نچه ، نی ، نیچك ، نیته ، نیتەك ،
نیچه ، نیندی ، نەق . (۱۱)
و : و ، وای ، وی . (۳)
ه : ها ، های، هم، هوٝ، هی ، هر، هم، هیچ ، همان. (۹)
ی : یا ، یاکه ، یا ایسه ، یوق ، یعنی ، یاب (یاقتی) . (٦)

توٝرکی تلینه قاتشقان عربچه وفارسیچه سوزلرنڭ معنا وقاعدەلری „ادبی سوزلر“ اسملی کتابده بیان قیلندیلر .

تمام .

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

927

„ يولدز "

قزانده «يولدز» ١٩٠٦ نچی يل باشندن بيرلی چغادر.

بو گازيته حاضرگه هفته‌ده اوچ مرتبه نشر قيلنادر. بونده بوتون دنياده واقع بولغان عجيب خبرلرنڭ هر برسی اجمالا درج قيلنادر. روسيه اچنده‌گی خبرلردن باشقه چيت مملكتلرده‌گی عجيب خبر وواقعه‌لرده بيان قيلنادر. خصوصا اسلام مملكتلرينڭ دينی، معيشی وسياسی خبرلری آيروچه دقت ايله يازلادر. دنياده ياڭا كشف قيلنمش معلوماتلر و ياڭا چغارلمش فنی هنر وتجربه‌لر بارچه‌سی اخبار وتفصيل قيلنادر. روسيه‌ده چقمش وچغاچق ياكه اوزگه‌رتله‌چك نظاملرنڭ هر برسی عوامده آڭلارلق آچق تركی تلی ايله ترجمه قيلنادر.

بو گازيته‌نی همان مطالعه قيلغان كشی بوتون دنيانڭ احوالندن، اجتماعی وسياسی خبرلردن، اخلاقی وفنی معلوماتدن هم روسيه‌نڭ هر بر نظاملرندن اجمالا خبردار بولاچقدر.

گازيته‌نڭ رسمی فهرس وپروگرامی اوشبو (٣٠) بابدن عبارتدر:

١) باش مقاله، ٢) رسمی ونظامی خبر ومعلومات، ٣) محكمهٔ نظاميه ومحكمهٔ شرعيه خبرلری، ٤) تيليگراف (وتيليفون) ايله آلنغان خبرلر، ٥) روسيه اچنده‌گی خبرلر، ٦) خارجی مملكتلرنڭ خبرلری، ٧) قزان اچنده‌گی خبرلر، ٨) تورلی ولايتلرنڭ آولرنده‌غی خبرلر، ٩) بوتون دنياده‌غی اهل اسلامنڭ احوالندن، ١٠) دين، شريعت، حكمت وفلسفه بابلرندن، ١١) علم ومعرفت، فنون ومعلومات، ١٢) بالا وشاكردلرنی تربيه وتعليم طريقلری خصوصنده ١٣) تل ويازو، فصاحت وبلاغت، ١٤) پاليتيكه وسياست مسئله‌لری، ١٥) كسب ومعاش وتدبير معيشت، ١٦) هنر وصنائع، سودا وتجارت، ١٧) ياڭا هنر ومعلومات، ١٨) دنيا كيڭاشلری، ١٩) علم طب وحفظ صحت بابندن، ٢٠) تاريخ وجغرافيه معلوماتندن، ٢١) حاضرگی واقعه‌لر، ٢٢) ياڭا خبرلر، ٢٣) ياڭا چقمش كتاب ورساله‌لر حقنده، ٢٤) باشقه گازيته‌لرده‌گی خبرلرنڭ عبره‌لری، ٢٥) اداره‌گه كيلگان خطلر وآنلرغه جوابلر، ٢٦) منظوم سوزلر، شعرلر، بيتلر وقصيده‌لر، ٢٧) تورلی عجائب وغرائب، ٢٨) فيليه‌تون، ادبی حكايه وعوام اوچون فنی مقاله‌لر، ٢٩) نجوم وهيئت معلوماتی، ٣٠) سودا مالليرينڭ اعلانلری.

محرر وناشری: احمد هادی مقصودی.

بو گازيته‌نڭ بهاسی بريل اوچون پوچته حقی ايله برگه فقط (٤) صوملر، آلتی آی اوچون (٢) صوملر، اوچ آی اوچون (١) صوم ٢٠ تيين. هر آی باشندن مشتری بولوب يازلو ممكندر.

Адресъ: Казань редакція **“ЮЛДУЗЪ„**